

*ISTORIA ROMÂNIEI. TRANSILVANIA, Volumul I,
Edit. „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.987-1175.*

Capitolul X

„EPOCA CARE SURÂDE”: ROMÂNII ÎN ANII LIBERALISMULUI HABSBURGIC, 1860-1865

Dr. Simion Retegan

1. Mișcarea politică românească în anii 1860-1863
2. Dieta românească a Transilvaniei, 1863-1864
3. Împliniri bisericesti, școlare, culturale

„EPOCA CARE SURÂDE”: ROMÂNII ÎN ANII LIBERALISMULUI HABSBURGIC, 1860-1865

În istoria modernă a Transilvaniei perioada scurtă care începe în 1860, odată cu prăbușirea regimului absolutist și durează până la mijlocul anului 1865, când negocierile dualiste ajung într-un stadiu foarte avansat, are un profil cu totul aparte. Ea are analogii care ne poartă înapoi în tumultul desfășurărilor politice ale revoluției pașoptiste și chiar mai departe în vremea lui Iosif al II-lea.

La fel ca în toamna anului 1848, conflictul dintre clasa conducătoare austriacă și cea maghiară, ruptura care s-a produs între Viena și Pesta, a antrenat cu sine în Transilvania mutații politice profunde, care, în comparație cu trecutul, echivalează cu o bulversare a rolurilor pe care națiunile transilvănene l-au jucat în viața statului. Peste toate deosebirile care au existat, și în 1861 ca și în 1848, înlocuirea regimului privilegiilor celor trei națiuni politice „istorice” cu o guvernare de tip reprezentativ, s-a tradus printr-un avans al populației majoritare spre prim-planul scenei politice. Românii din Transilvania deveneau prin lege, din *miseria plebs contribuens*, disprețuită, nedreptățită, tolerată, națiune politică, factor important în conducerea statului, participantă directă la administrare, justiție, legiferare, chiar dacă proporția acestei participări, croită la Viena, nu era pe măsura ponderii sale numerice.

Dar ceea ce în 1848, pornindu-se de jos în sus, nu a depășit sfera administrației locale, devine după 1860 o realitate la scara întregii vieți publice, o realitate consfințită prin legi. Însuși forul legislativ statal, Dieta, are acum o majoritate românească. Străbatem astfel anii unor realizări deosebite, care conturează loialtă imaginea unui adevărat salt. Pe urmele eliberării sociale a mării mase iobăgești, asistăm, în mai puțin de un deceniu, la abolirea vechii discriminări politice a națiunii, la obținerea autonomiei religioase a ortodocșilor, jumătate din populația românească a Transilvaniei, la extinderea și consolidarea rețelei școlare, la înjghebarea unor societăți culturale în frunte cu ASTRA, la înfiriparea unor fundațiuni și fonduri bănești, la înmulțirea rapidă a rândurilor elitei intelectuale. În ansamblul ei societatea românească transilvăneană, acea lume patriarhală de țărani și preoți despre care vorbește adesea Nicolae Iorga, lume asupra căreia apasă încă greu moștenirea iobăgească, respiră mai adânc, devine mai mobilă, pornește pe calea unei mai accelerate diversificări.

Cu toate aceste mutații, cu toate că ziarele din București inserează în această vreme rubrici cu genericul *România de peste Carpați*, suntem totuși departe de ceea ce s-ar putea numi un transfer integral al puterii. Guvernul lui Anton Schmerling, boicotat nu numai în Ungaria ci și în Boemia, în Galiția, în Croația, extrem de interesat ca Transilvania să își trimită, potrivit Constituției din februarie 1861, reprezentanții în parlamentul central de la Viena, a mers în colaborarea sa cu conducătorii români mai departe decât a făcut-o cu celelalte naționalități. El a deschis într-adevăr o mare spărtură în rândurile publice transilvănene dar, grevat de centralismul său funciar, de speranța mereu prezentă a Împăratului în reconcilierea cu maghiarii, de poziția geografică a Transilvaniei, graniță în graniță cu statul român UNIT, de ostilitatea față de tendințele unei democrații radicale, nu a

mers niciodată atât de departe încât să rupă total și definitiv cu trecutul. Calculul tradițional habsburgic al neutralizării reciproce a forțelor își spune mereu cuvântul. Astfel încât, dacă în birourile Cancelariei aulice de la Viena și ale Guberniului din Cluj va intra dintr-o dată un întreg șir de înalți funcționari români, conducerea acestor foruri va fi încredințată unui mare aristocrat ungar și unui general austriac, dacă în fruntea unor jurisdicții administrative au fost numiți români, consiliile de conducere ale acestora rămân sub control maghiar și săsesc, dacă administrația și justiția locală se primenesc în comitate, pe Pământul Crăiesc situația se schimbă mult mai greu. Chiar legea electorală din 1863, incontestabil cea mai mare concesie făcută românilor, o lege de-a dreptul radicală în comparație cu legea maghiară din 1848, a fost astfel calculată la Viena încât nici una din națiuni să nu aibă majoritatea absolută ci să se echilibreze în Dietă unele pe altele. Și câte mijloace nu au putut fi folosite de către guvernul vienez, la dispoziția căruia rămâneau și acum armata, poliția, finanțele, onorurile pentru a ține la respect majoritatea românească a Dietei din 1863? O majoritate constituită mai ales din funcționari publici a căror existență materială depindea cu totul de funcțiile pe care le dețineau. Sunt fapte care, așa cum vom vedea, explică carențele legislației de la Sibiu.

Ceea ce în al doilea rând imprimă o coloratură aparte anilor liberalismului habsburgic este anvergura explozivă a mișcării politice, deopotrivă la români ca și la maghiari și la sași.

Ca și în anii revoluției demersul politic nu se mai limitează la un grup mai mare sau mai restrâns de intelectuali ci antrenează stratul burghez românesc pe toată întinderea și adâncimea sa. Acțiunea națională nu se desfășoară numai la nivelul centrelor tradiționale: Blajul, Sibiu, Brașovul, de unde pornesc și acum marile inițiative, ci se afirmă viguros și pe plan local, în reședințele comitatelor, districtelor, scaunelor săsești și chiar secuiești, în magistraturele orașelor, în micile târguri. În toate aceste locuri răsună pentru prima dată în forurile publice cuvântări românești, se țin consfătuiri, se formulează programe, se redactează memorii, se înaintează proteste, se organizează colecte, se fac planuri.

Mai mult decât atât, există momente când pătura intelectuală, încălcând cadrele înguste constituționale, permise, încearcă să miște satele, pentru a așeza demersurile sale pe un suport popular.

Un asemenea moment îl constituie primăvara anului 1861 când fruntașii români, în competiția pentru puterea locală cu nobilimea maghiară și patriciatul săsesc, nu numai că asaltează cu memorii și petiții forurile locale, Guberniul, Cancelaria aulică, nu numai că trimit, una după cealaltă, delegații naționale sau locale la curtea imperială dar fac ca orașele să forfotească de țărani, intră în reședințele comitatelor în fruntea unor coloane organizate, trec, în Alba de Jos, la forme de rezistență deschisă față de autorități. După anii lungi ai absolutismului toate speranțele sugrumate ale revoluției răbufneau dintr-o dată la suprafață. Valul mișcării generale de regenerare, în freamătul căruia regăsim la fiecare pas amintirea revoluției, deschiderile și idealurile ei, răzbate până în cele mai îndepărtate și izolate colțuri ale Transilvaniei. Suntem surprinși să vedem cum sute și sute de mărunte sate românești, afundate în sărăcie, rupte parcă de lume, se trezesc la viață, își schimbă juzii, își tocimesc învățători, cer locuri de biserici și de școli, înalță, după mari eforturi colective, când o

biserică, când o școală, când o casă parohială, își înzestrează preoții cu pământ, angajează notari, întocmesc acte prin care declară limba română drept limba lor oficială¹.

După exemplul din mai 1848 de la Blaj, libertatea de mișcare care apare este fructificată, încă din ianuarie 1861, printr-o creație instituțională proprie, acel Comitet național român, pus sub președinția înalților prelați de la Blaj și Sibiu, Șuluțiu și Șaguna. Deși nu a fost recunoscut oficial ci doar tolerat tacit, acest nucleu central va avea, cel puțin până în 1863, inițiative dintre cele mai importante.

Există, de asemenea, în acești ani o presă românească tot mai viguroasă - în 1863 apăreau în nordul Carpaților trei ziare politice, două școlare și patru literare², presă - a cărei influență în societate crește pe măsură ce chingile cenzurii își slăbesc strânsoarea. Este extrem de semnificativ faptul că numărul cititorilor *Gazetei Transilvaniei* crește în 1860 cu sutele, de la 360 la 1200, pentru ca în 1865, după cotitura politică dualistă, el să se prăbușească sub nivelul din vremea absolutismului³.

Aceste împliniri de vârf, câștigate într-un context politic favorabil, liberal sau cel puțin liberalist, nu ne pot face însă să pierdem din vedere fragilitatea structurală a mișcării politice românești. Într-o lume aristocratică, conservatoare, care abia se smulge din trecut, lipsa unei nobilimi bogate, culte, organizate, cum era cea maghiară, lipsa unei puternice clase burgheze, purtătoare de industrie, de comerț, de credit, cum era patriciatul săsesc, lipsa orașelor cu concentrarea lor de oameni, resurse, talente, constituie pentru elita cultă românească impedimente grave în competiția pentru putere. Cu atât mai mult cu cât însăși această intelectualitate, comparativ cu rivalele sale, comparativ cu mulțimea țărănească desfășurată dedesubtul ei, era slabă numeric și cu precădere rurală. Componenta sa principală rămâne și acum clerul sătesc, foarte influent, e drept, între ai săi, dar cu o instrucție școlară deficitară. Căci preoții ortodocși și greco-catolici, spre deosebire de omonimii lor romano-catolici, calvini, luterani, unitarieni, cu o înzestrare funciară bogată sau chiar opulentă, nu numai că oficiază cultul divin în biserici, cunună, botează și prohodesc, dar, pentru a-și asigura existența, pentru a asigura educația școlară a fiilor lor, ară, sapă, cosesc, seceră, alături de poporenii lor, le stau mereu în frunte, cu fapta și cu vorba, în toate ale lor.

În același timp experiența politică a intelectualității românești în totalitatea sa este, inevitabil, sub nivelul aceleia a vechilor deținători ai puterii. Aceștia aveau în spatele lor nu numai averea, nu numai ascendentul nașterii nobiliare ci și un lung exercițiu al vieții parlamentare, cu toate culisele, dedesubturile, manevrele sale, un vast exercițiu al guvernării locale, o solidaritate de clasă impenetrabilă, strălucirea și prestigiul culturii, creații corporative de mare importanță, întinse relații și conexiuni personale, o veche știință a folosirii forței, mistificării, diversivității. Cum ar fi putut, de pildă, chiar în 1861 un pumn de nobili maghiari să țină atât de strâns în mână un comitat ca Hunedoara, așa numita *Valachia Transylvanica*, în care românii formau 94% din populație, să impună principiul împărțirii paritare a funcțiilor publice între români și maghiari?

În afară de toate acestea, chiar la nivelul său de decizie, aflat încă în mâinile prelaților mai mult decât în cele ale laicilor, existența a două centre de putere, cel de la Sibiu și cel de la Blaj, împieteează grav asupra demersului politic românesc. În 1861 și în 1863, Șaguna și

Șuluțiu, dând uitării toate vechile lor resentimente, merg mână în mână, dar începând din 1865, în mijlocul tuturor amenințărilor dualiste, Blajul și Sibiu oferă spectacolul descurajant al unei sfâșieri publice extrem de dăunătoare cauzei naționale. Este, de fapt, perioada în care conducerea ecleziastică cedează hegemonia mișcării laicilor, prin constituirea în 1869 a partidelor politice. În ansamblul ei, mișcarea politică românească se impune nu atât prin forța sa intrinsecă, cât prin ceea ce reprezintă ea, prin posibilitățile sale de a activa politic masa țărănimii. Exemplul mare al revoluției trăiește puternic în amintirea tuturor⁴.

Pe lângă feroarea politică, anii guvernării liberale, ca în general toate epocile de înnoire, se caracterizează, în al treilea rând printr-o puternică agitație socială. Aplicarea extrem de greoaie a Patentei de desființare a iobăgiei din 1854, „legea domnilor”, cum o numesc țaranii, inechitățile acestei legiuiri în împărțirea pășunilor și pădurilor între foștii stăpâni și foștii supuși, febra proceselor pentru pământ care începe în 1858, odată cu înființarea tribunalelor urbariale, obligațiile fiscale, comasările, au creat în sate o stare de tensiune care răbufnește violent, când într-o zonă, când în alta, când într-un sat când în altul. „Nici când, cu excepția anilor revoluției, scrie istoriograful Ürmössy Lajos, proprietatea nu a fost în așa măsură atacată de plebea română ca în anii 1862, 1863 și 1864⁵”. Suntem astfel martorii unui lung șir de răzvrățiri locale care, cu excepția Munților Apuseni, focarul dintotdeauna a revoltei țărănești, nu se încheagă într-o acțiune largă, zonală, dar au un caracter permanent și sunt adesea foarte violente. Se trag clopotele în dungă, se ocupă cu forța pământurile, pădurile, pășunile în litigiu, sunt alungați dregătorii curților nobiliare, se eliberează oamenii arestați, sunt atacate curiile. În Munții Apuseni dar și în alte foarte multe locuri se operează arestări, se folosește armata, ajungându-se uneori să se deschidă focul asupra mulțimii, să se intre cu cavaleria peste oameni, să fie împrăștiate cu săbiile trase pâlcurile strânse pentru apărarea satelor.

În fine, și sub aspect bisericesc, școlar, cultural în general, tabloul pe care îl înfățișează epoca liberală este și el de o extremă bogăție și varietate. Ceea ce s-a făcut în această vreme în toate aceste domenii, în general prin propriile forțe ale națiunii, a însemnat pentru români, la ieșirea de sub povara jugului iobăgesc, o întremare necesară, fără de care apăsarea tăvălugului dualist ar fi fost incomparabil mai greu de suportat.

1. MIȘCAREA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN ANII 1860-1863

Schimbările politice din vara anului 1860, iar apoi publicarea Diplomei liberale din 20 octombrie, au declanșat în întreg Imperiul Habsburgic un puternic reviriment al mișcărilor naționale. Fiecare popor caută să profite de dezghețul survenit, fie apărându-și autonomia pe care o avusese înainte de instaurarea absolutismului, fie căutând să obțină un asemenea cadru. Această năzuință se lovește pe de o parte de rezistența cercurilor conducătoare habsburgice care, după puseul federalist din octombrie, se vor orienta tot mai mult spre o politică centralistă, exprimată prin Constituția din februarie 1861, dar se lovește, pe de altă parte, și de tendințele de supremație ale națiunilor așa zise istorice, germani, maghiari, polonezi. Căci legea fundamentală din octombrie, chiar dacă recunoaște egalitatea tuturor popoarelor

Imperiului, „istorice” și „neistorice”, nu preconizează nicidecum autonomia lor politică ci doar federalizarea provinciilor de coroană, care constituiau fiecare adevărate conglomerate naționale. Ca atare, în partea apuseană a Imperiului vom asista la efortul slavilor, al cehilor mai ales, de a se sustrage dominației politice tradiționale a minorității germane, tot așa cum în partea sa răsăriteană popoarele nemaghiare: români, croați, sârbi, slovaci se vor strădui să-și obțină autonomia politică națională, împotriva tendințelor de subordonare ale aristocrației maghiare.

Acțiunea politică românească începe să se înfiripe încă din vara anului 1860, în atmosfera nouă creată de dezbaterile Senatului imperial lărgit de la Viena, de dispozițiile oficiale privind introducerea limbilor naționale în justiție, de revigorarea proiectului legii municipale. Ca la un semn, în mai multe părți ale Transilvaniei se întocmesc memorii adresate membrilor români ai Senatului vienez, memorii care toate ridică probleme dintre cele mai acute, politice, economice, sociale, culturale, lăsând să se întrevadă un climat general de așteptare, de animozitate surdă.

După publicarea Diplomei liberale, acest curent subteran izvorât din nemulțumiri mai vechi și mai noi, alimentat de speranțe și proiecte de viitor, izbucnește cu putere la suprafață în toate teritoriile locuite de români: Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina. Cea dintâi preocupare a tuturor este asigurarea unui nou statut politic al națiunii. Actul fundamental din 20 octombrie este primit pretutindeni de români ca o eliberare, ca „un nou răsărit”, ca „un soare de primăvară”. El aducea cu sine o nouă recunoaștere constituțională a autonomiei Transilvaniei, suprimată forțat în 1848, enunța principiul egalității tuturor națiunilor Imperiului, readucea viața constituțională, permitea o libertate de mișcare care încuraja toate speranțele. Dintr-o dată glasul presei răsună foarte puternic, au loc diverse consfătuiri și întruniri, se întocmesc memorii și programe, circulă manifeste. În același timp noul context politic scoate la lumină obstacolele care stăteau în calea națiunii: poziția unionistă a nobilimii maghiare, cu toate pericolele pe care ea le comporta, statutul privilegiat al sașilor, politica centralizatoare a puterii de stat habsburgice. Căci, scrie în ianuarie 1861 Vasile Ladislau Pop „... hamul german numai cu atâta era mai ușor de purtat că nu era teamă că neamțul își va atinge scopul cu germanizarea, când din contra unguirilor mai lesne le-ar putea succeda a maghiariza”⁶.

Primele planuri pozitive asupra viitorului pornesc din Transilvania, unde blocul etnic românesc era cel mai puternic, mai compact, mai bine organizat, unde mișcarea națională avea în spatele ei un trecut glorios, unde amintirea rezistenței victorioase a Munților Apuseni în 1849 trăia încă puternic în sufletele oamenilor. „Precum Transilvania, prin poziția sa geografică e osia tuturor teritoriilor locuite de români” citim în ziarul „Concordia”, așa sunt ardelenii centrul către care privesc toți românii de dincoace de Carpați”⁷.

Într-adevăr, la câteva zile după Diplomă, sinodul ortodox de la Sibiu prilejuiește o importantă consfătuire politică a intelectualității. Se pledează aici, potrivit vechii constituții transilvănene, pentru delimitarea unui teritoriu național românesc, asemănător celui maghiar, secuiesc și săsesc, fiecare cu o conducere, o administrație, o lege electorală proprie. Aceste teritorii care urmau să fie reprezentate în Dietă cu un număr egal de deputați, urmau să aibă

fiecare propria sa limbă oficială și să comunice între ele în limba latină⁸. Câteva zile mai târziu, românii din Brașov, rupând scurt cu tot trecutul feudal, propun dimpotrivă, să se adopte o nouă constituție a Transilvaniei într-o Dietă democratică, în care fiecare națiune să fie reprezentată proporțional cu numărul său. Națiunea română, exclamă Barițiu, reînnoiește jurământul depus la Blaj în mai 1848, își proclamă din nou libertatea și independența, scutură de pe fruntea sa Unio Trium Nationum, Tripartitul, Approbatele, Compilatele, Statutele sașilor, și toate legile federale născocite pentru sugrumarea naționalității, limbii, libertății, viitorului său. Ea cere: garantarea libertății personale, deplina libertate a presei, libertate de întrunire și asociere, dietă generală constituantă, cens mic de 5 florini⁹. Este soluția spre care se orientează și alte centre românești: Alba Iulia, Orăștie, Lăpuș¹⁰, cu deosebiri mai ales în ceea ce privește baza electorală a viitorului corp legislativ. Cel mai departe merg intelectualii din Munții Apuseni, care, prin glasul lui Iosif Hodoș, relansează în „Revista Carpaților” planul din 1849 al unirii tuturor teritoriilor românești ale Imperiului într-un singur trup național¹¹. La Timișoara, conferința națională din noiembrie 1860, se pronunță pentru constituirea Banatului într-un căpitanat românesc, autonom atât față de Ungaria cât și față de Voivodina sârbească, sau, în cazul respingerii cererii, pentru alipirea sa la Transilvania¹².

Ceea ce este comun tuturor acestor programe este opoziția categorică față de legile maghiare din 1848 și în primul rând față de legea uniunii. Ea e pentru români, spunea la 1 Decembrie 1860 vicarul Hațegului, Gavril Pop, „... groapă, unde să perim, mare, unde, ca râurile cele mici, să ne înneacă și să ne perdem”¹³.

În această atmosferă nouă, în care speranțele se amestecă cu temerile, s-a născut planul convocării unui congres românesc, care să stabilească conduita unitară a națiunii în noile împrejurări. Aprobarea lui constituie unul din obiectivele principale ale mării delegații românești de la Viena, asemănătoare în multe privințe aceleia conduse de Avram Iancu în ianuarie 1850. Aflată sub conducerea mitropolitului greco-catolic Șuluțiu, ea va avea întrevederi cu ministrul-președinte Rechberg, cu arhiducele Rainer, cu fostul și noul ministru de stat Goluchowski și, respectiv, Schmerling, cu miniștrii justiției și finanțelor, cu guvernatorul Lichtenstein, cu comesul sas Franz Salmen, cu noul cancelar al Transilvaniei Francisc Kemény. Acesta, numit la 9 decembrie, înainte de intrarea lui Schmerling în guvern, pregătea la Viena componenta Cancelariei aulice, a Guberniului, lista șefilor unităților administrative, componenta acelei conferințe speciale de propuneri privind modul convocării dietei. În același timp delegații au fost contactați, în secret, de unii oameni politici maghiari care nu pierduseră cu totul speranța de a și-i face pe români aliați, de a-i folosi ca mijloc de presiune asupra Vienei. Scopul principal al delegației era desigur, audiența la Împărat, pe care Șuluțiu în entuziasmul său spera într-adevăr să-l câștige pentru cauza națiunii sale.

Din motive de oportunitate politică, la Curte s-a refuzat delegaților o audiență festivă, fiind primiți, ca privați, doar mitropolitul Șuluțiu, din partea uniților și protopopul Ioan Popasu din partea ortodocșilor, cei care vor înainta Împăratului marele memoriu din 10 decembrie 1860, în redactarea finală a lui Vincențiu Babeș. Actul, tipărit și polpularizat în capitala Imperiului¹⁴, sintetizează principalele cereri ale momentului: asigurarea egalității politice și profesionale a națiunii române printr-o diplomă imperială solemnă - *Diploma*

assecuratorium, - asemănătoare celei leopoldine din 1691, diplomă care să nu poată fi eludată de către organele puterii executive, numirea unui român în postul de cancelar aulic al Transilvaniei, recunoașterea limbii române ca limbă oficială a statului, alături de maghiară și germană, desemnarea membrilor români ai conferinței de pregătire a dietei de către prelații proprii, lege electorală echitabilă, întrunirea unui congres național românesc. Așadar, cereri de o deschidere mai redusă față de revendicările revoluției, compatibile toate Diplomei din octombrie, cereri care, cum scrie Axente Sever, unul dintre cei mai activi delegați, memorialistul ei¹⁵, veneau să se alătore, neascultate și nebagate în seamă, „surorilor lor mai mari”, șirului lung al revendicărilor din anii 1849-1851.

Cu toate acestea Șuluțiu și ai săi nu s-au întors cu mâinile goale din capitala Imperiului. El descinde în preajma sărbătorilor Crăciunului, de-a dreptul în Sibiu, la reședința omologului său ortodox, aducând cu sine acceptul verbal al lui Schmerling pentru întrunirea unei conferințe naționale românești, declarația Împăratului că întrunirea comisiei pregătitoare a dietei se va face la Alba Iulia, promisiunea că dieta însăși nu va mai fi convocată la Cluj. Separat membrii delegației mișcă la Viena chestiuni speciale sau zonale extrem de importante: Popasu pe cea a reînființării mitropoliei ortodoxe, Șuluțiu pe cea a sinodului greco-catolic, nășăudenii revendică cu succes constituirea celor 44 de sate ale lor într-un district autonom, cer și obțin averile regimentului, etatizate în 1851¹⁶, trimișii Făgărașului cer și primesc numirea unui român în fruntea districtului lor¹⁷.

Sub aceste auspicii se va întruni, la chemarea lui Șaguna și Șuluțiu¹⁸, în zilele Anului Nou 1861, Conferința națională de la Sibiu, prima manifestare politică de mare anvergură a românilor transilvăneni în noua epocă. Era, scrie Iosif Hodoș la București „...adunarea din Blaj, de la 15 mai 1848, în miniatură, cu același stil, cu aceeași luptă, cu aceleași partide, cu aceleași concluse și poate cu aceleași consecințe”¹⁹. Cu acest prilej românii își reafirmă adeziunea față de programul pașoptist de la Blaj, se declară din nou „națiune politică independentă”, se pronunță pentru autonomia Transilvaniei, stabilesc liniamentele unei legi electorale democratice²⁰.

Concluziile conferinței vor fi înaintate Curții de la Viena sub forma unui nou memoriu, însoțit de un protest colectiv împotriva felului în care a fost reconstituită Cancelaria aulică și a modului „injuriu” în care cancelarul Kemény a înțeles să convoace conferința de la Alba Iulia pentru pregătirea dietei. Se cerea încă o dată Împăratului să înainteze viitorului for legislativ proiecte de lege privind egalitatea politică a națiunii române, egalitatea confesiunilor ortodoxă și greco-catolică, egalitatea limbii române în administrație și justiție, reprezentarea proporțională a românilor în funcțiile publice²¹.

Foarte importantă pentru evoluția ulterioară a mișcării politice a fost constituirea la Sibiu a unui nucleu politic central, germenele viitorului partid național, acel Comitet românesc permanent, alcătuit din 18 membri, menit să coordoneze întregul efort național care se punea în mișcare. El nu a fost niciodată confirmat oficial, ca cel din 1848, s-a mișcat destul de lent sub președinția comună a celor doi capi bisericești, s-a întrunit greu, când în plen, când în prezidiu, dar a făcut totuși, direct sau indirect, servicii foarte mari cauzei naționale. Înțelegem mai bine însemnătatea sa, din violența reacției de respingere a oamenilor politici

maghiari. De ce această nouă instituție, răbufnește într-un glas presa nobiliară din Cluj, când există Cancelaria, Guvernul, comitatele și scaunele, episcopiile și judecătoriile, care toate veghează și asupra românilor? Care va fi sfera activității sale, care vor fi legile sale, cine îl va supraveghea, cine îl va trage la răspundere ?²²

Marele eveniment care a deschis viața constituțională a Transilvaniei în noua epocă, evenimentul așteptat cu cea mai mare emoție în toate colțurile Transilvaniei, urmărit cu cea mai mare atenție la Viena, la Pesta, la București, a fost conferința mixtă de pregătire a dietei, alcătuită din reprezentanții tuturor celor trei națiuni ale țării, conferință care se va întruni în 11-12 februarie 1861 la Alba Iulia. Era prima ocazie în istoria seculară a mișcării politice românești când reprezentanții națiunii urmau să se întâlnească, față în față, într-un for public cu trimișii celorlalte două națiuni, prima lor consultare oficială în treburile patriei comune. Va fi poate, scrie „Gazeta” din Brașov, momentul atât de mult așteptat al dreptății, când se va măsura fiecărei națiuni a țării, nu după normele trecutului „cu aluatul lor cel periculos” ci potrivit realităților vieții, când se va face primul pas real pentru emanciparea politică a populației majoritare, când se va pune temelia colaborării și frăției națiunilor Transilvaniei²³.

Dar nu a fost să fie așa. Cu justificarea că trebuiau reprezentate separat cele opt comitate, numite chiar și acum „maghiare”, separat cele cinci scaune secuiești, separat cele 11 orașe autonome, noul cancelar aulic Kemény invită la Alba Iulia 24 de maghiari, 8 sași și „ca de milă”, abia 8 români. Mai mult decât atât, potrivit unei practici curente, chiar și între aceștia erau incluși doi-trei renegați „fii răătăciți ai națiunii”, persoane cu totul compromise în față opiniei publice românești. Câteva voturi nemaghiare pentru uniune ar fi fost de cel mai mare efect la Viena.

Ne putem imagina ușor indignarea generală, „murmurul grozav” care se produce între români la aflarea acestui număr și acestor nume. „Din toate părțile locuite de români ne veniră, scrie „Gazeta”, înștiințări, adrese, programe, însuflețiri, plânsori, conferințe, ca și cum, odată cu gerul iernii s-ar fi dezghețat și inimile românilor”²⁴. Deoarece încep să circule zvonuri despre primirea grandioasă a reprezentanților românilor, despre ridicarea gloatelor țărănești, cancelarul aulic pune în vedere prelaților să se evite orice demonstrații de acest fel, iar guvernatorul Lichtenstein se deplasează la Sebeș cu trupe, gata să intervină în caz de nevoie²⁵.

La Alba Iulia reprezentanții națiunii maghiare, primii cărora Kemény le dă cuvântul, reafirmă sus și tare, prin glasul episcopului romano-catolic Ludovic Haynald, valabilitatea uniunii din 1848 și, ca atare, principial, se pronunță împotriva convocării dietei. Practic acceptă totuși întrunirea unei diete cu caracter nobiliar, convocată pe baza legii electorale din 1848, pe care o și recomandă Împăratului²⁶, dietă care, desigur, ar fi reeditat hotărârile aceleia din timpul revoluției. Nu se ține seama cătuși de puțin de faptul că uniunea fusese hotărâtă în 1848 cu forța, nu numai fără participarea dar chiar împotriva voinței națiunii majoritare, că din nou acum frunțașii românilor și ai sașilor se pronunță cu fiecare prilej împotriva sa.

Din partea lor, oamenii politici sași sunt pentru dietă dar propun întrunirea ei pe o bază electorală îngustă, inspirată din regulamentele provinciilor vestice ale Imperiului²⁷.

Reprezentanții românilor profită de ocazie pentru a ridica pe un plan mai general cauza națiunii lor. Punctul de vedere românesc a fost exprimat la Alba Iulia de către mitropolitul Alexandru Sterca Țoluțiu prin marea sa cuvântare din 11 februarie. Gestul lui curajos de a-și rosti discursul în limba română a impresionat foarte puternic pe contemporani. Era, exclamă „Gazeta”, „vocea ce din pământ se ridică”, copleșitoare prin însăși răsunetul său, vocea care întruchipa suferințele și aspirațiile unui popor ajuns, împotriva tuturor vicisitudinilor istoriei, la conștiința drepturilor sale, hotărât să le scoată la viață.

Discursul lui Țoluțiu poate fi comparat, prin ecoul pe care l-a stârnit și mai ales prin importanța ideologică pe care a avut-o în cadrul epocii, cu marea cuvântare a lui Bărnăuțiu din 1848, chiar dacă el nu are nici anvergura doctrinară, nici forța argumentației, nici patosul copleșitor al capodoperei bărnăuțiene. Va fi exemplul urmat pretutindeni, modelul și chiar izvorul de inspirație al valului de plângeri și proteste românești pe care le va prilejui reorganizarea administrației. Cuvântul de ordine a lui Țoluțiu „nici mai mult, nici mai puțin decât partea dreaptă din toate”²⁸, va răsună câteva săptămâni mai târziu în toate reședințele administrației locale, din Hunedoara până în Solnocul Interior, din Alba de Jos până în scaunul Mureș.

În privința dietei, românii propun la Alba Iulia proiectul electoral democratic pregătit de conferința națională de la Sibiu. Dreptul de vot urma să fie acordat unor categorii sociale foarte largi, care acopereau aproape în întregime populația statului: toți cei care posedau pământ sau casă de orice valoare, care practicau meserii sau făceau comert, intelectualii de toate gradele.

Așadar, trei proiecte electorale, radical deosebite unul de celălalt, care vor fi aprins dezbătute în consiliul ministerial din 14 martie 1861. Cum era de așteptat, cancelarul Kemény pledează abil pentru adoptarea censului mare de 8 fl., fără capitație, cens votat în 1848, cens care, declară el, răspunea imperativului ca cultura și proprietatea să fie mai bine reprezentate în dietă decât gloata incultă, oricare ar fi precumpănirea ei numerică. Din 156.726 foști iobagi urmau să voteze 5.070 care, scria el, sunt destui și prea destui pentru condițiile Transilvaniei²⁹. Deoarece în consiliul ministerial nu s-a putut ajunge la un acord între susținătorii lui Schmerling, favorabil reducerii censului, și miniștrii maghiari, însuși Francisc Iosif va fi acela care va opta în cele din urmă pentru soluția conservatoare maghiară. Kemény reușește, de asemenea, la 24 martie să reașeze în posturile importante pe fostele căpetenii din 1848, cărora li se atribuiă prerogative decisive în administrația locală³⁰. Uniunea, în spatele căreia românii întrevăd mereu spectrul deznaționalizării, începe să se contureze amenințător la orizont.

Îngrijorarea este cu atât mai mare cu cât presa relatează, unul după altul episoadele dramatice care survin în timpul alegerilor pentru dieta Ungariei, în Banat, Crișana, Maramureș: bătăi, amenințări, omoruri, acte de corupție, ilegalități de tot felul, în urma cărora în circumscripții compact românești au fost aleși deputați maghiari. Din Bucovina venea știrea că în dieta acestora românii rămâneau în minoritate. În aceste împrejurări critice pornesc românii în primăvara anului 1861 să cucerească bastioanele administrației locale.

Reînființarea fostelor comitate, scaune, districte, în locul celor 79 de preturi instituite în 1854, trecerea guvernării locale din mâinile „beamterilor” absolutismului în competența organismelor locale constituționale, a început în luna aprilie 1861. Ea trebuia să se facă, potrivit instrucțiunilor cancelarului Kemény, prin numirea de către șefii jurisdicțiilor a câte unui consiliu permanent, în sarcina căruia cădeau alegerea funcționarilor publici, supravegherea activității lor, reglementarea folosirii limbilor țării în administrație, dirijarea pregătirilor pentru dietă etc. Pe Pământul Crăiesc reorganizarea scaunelor urma să se facă pe baza Punctelor regulative din 1805, opuse și ele fundamental noului principiu al egalității naționale enunțat din Viena.

Pornind de la aceste dispoziții, comiții, căpitani și juzii supremi maghiari readuc la viață în aprilie 1861, după un plan comun stabilit la Cluj, vechile consilii locale nobiliare din 1848, total compromise în ochii românilor, ostile aspirațiilor acestora. Prima lor grijă a fost să redacteze, care mai de care, înflăcărate adrese pentru uniune, trimise într-o adevărată febră a regăsirii, mai întâi de la un comitat la altul, apoi Guberniului, Cancelariei, Curtii, camerei magnaților și camerei deputaților a dietei din Pesta, comitatelor din Ungaria. Ele sunt instituite, e drept, cu titlu provizoriu, până la proxima dietă, sunt completate și cu români, dar nicăieri atâția încât să pericliteze hegemonia maghiară. Întreaga transformare politică devenea astfel o *restitutio in integrum* a stării din 1848, reorganizarea se transforma într-o restaurare.

Acest nou constituționalism întâmpină din partea românilor o rezistență extrem de puternică. Suntem cei mai mulți, două treimi din populația Transilvaniei, stăpânim și muncim cea mai mare parte a pământului, ținem țara cu dările și cu recruții noștri, ne-am jertfit viețile și averile pentru apărarea ei, suntem recunoscuți de Împărat ca egali în drepturi, trăim în lumina veacului al XIX-lea, voim așadar să nu se mai hotărască „despre noi, fără noi”, voim să influențăm destinele statului în ansamblul lui și în părțile sale, voim să ne fie recunoscut acest drept, se declară și se scrie în toate reședințele comitatelor și districtelor, în cele mai multe reședințe ale scaunelor săsești și secuiești, în multe magistrature orășenești, în Universitatea săsească. Pretutindeni se cere ca reorganizarea administrativă să se facă în cadrul unor congregații largi, democratice, ca românii să fie reprezentați cu un număr proporțional sau cel puțin egal în consiliile locale de conducere și în funcțiile publice, ca limba română să fie recunoscută ca limbă de guvernământ, „de jos până la Curte” alături de cea maghiară și germană.

Se multiplica astfel, la nivelul jurisdicțiilor, disputa de la Alba Iulia, la nivelul statelor majore. Ca și acolo se ia poziție pentru sau împotriva unei legi electorale liberale, pentru sau împotriva dietei, pentru sau împotriva autonomiei Transilvaniei, problema centrală a epocii. „Gazeta” din Brașov, mereu în frunte, sintetizează cel mai bine confruntările: „Câte una sută nume aristocratice, istorice unguerești, iara față cu aceștia câte douăzeci, mult treizeci de români de capacitate, cei mai mulți fără nume istoric de familie. Ceia cu anul 1848, mai 31 - prochiemara uniunii Ardealului cu Ungaria - ăștia tot cu anul 1848 însă 15 mai: ziua deschiderii adunării naționale din Blaj, pe flamurele lor. Ceia cu o retorică și dialectică rafinată, demnă de zilele Ptolemeilor, cestia numai cu o logică simplă însa sfărimătoare.. o

luptă obstinată, cerbicoasă, neîntreruptă, neadormită, pas din pas, urmă din urmă, pentru un teren pe care românii l-au pierdut din secole. Năntarea cauzei drepte e foarte grea³¹.

Răspunsul maghiar se întemeiază pe teza „continuității dreptului”, a valabilității legilor din 1848, a legii uniunii înaintea tuturor celorlalte. Sunt, se declară în toate adunările comitatense și scăunale, hotărâri valide, votate legal în dieta statului, sancționate de Împărat, publicate în jurisdicții, nu pot fi, așadar, abrogate prin diplome și patente imperiale! Cu atât mai mult cu cât ele, prin decretarea libertății și egalității drepturilor individuale, indiferent de naționalitate și religie, sunt atât de generoase și față de români. Răsună desigur și din această parte apeluri pentru frăția națiunilor transilvănene, sortite să împartă laolaltă binele și răul unuia și aceluiași pământ, lumina aceluiași cer. Printre acestea însă, printre apologiile legislației revoluției, se fac mereu auzite acum, mai deschis sau mai voalat, ecourile lozincii lui Kemény, „Non numerus sed pondere”. Români, afirmă sau insinuează vorbitorii maghiari, numai cât cumpănesc cu numărul dar încolo n-au nici avuție, nici industrie, nici cultură, nici destui oameni cu pregătire cărturărească superioară, nici măcar o limbă suficient de elevată pentru a răspunde exigențelor unei administrații și justiții moderne. Nu este destul, acompaniază presa, că am ridicat, noi de la noi, stigmatul dependentei personale de pe fruntea voastră, că respirați aerul libertății constituționale, că v-am făcut egalii noștri, că stăm alături de voi, foștii noștri iobagi, la dezbaterile publice, că vă dăm funcții, că v-ați făcut școli, că vă puteți folosi limba?

În esență, în spatele întregului verbiaj liberal al epocii, a tuturor dialogurilor care se poartă, ba chiar se caută cu fruntașii români, a condescendenței cu care ei erau primiți în 1861, opțiunea unionistă a taberei maghiare este încă și mai categorică decât în urmă cu 12 ani. Mai mult decât atunci, ea era, după desfășurările militare conduse de Avram Iancu, după toate mutațiile benefice pe care le aduce între români desființarea iobăgiei, după recenta unire a Principatelor, singura cale pentru salvarea hegemoniei politice a unei minorități asupra majorității populației. Singura corecție pe care nobilimea transilvăneană o face legislației pașoptiste, singura concesie reală pe care ea o acceptă este, la stăruințele venite de la Pesta, cea în privința limbii. Consiliile locale admit, la invitația comitatului Cluj, primul care se reorganizează, servind drept model tuturor celorlalte, limba română în viața publică dar numai la nivelul comunelor, orașelor și comitatelor. Altfel, cu excepția Nasăudului și Făgărașului, hegemonia maghiară în organismele administrației locale și în corpul funcționăresc, exclusivitatea limbii maghiare în Dietă, la Guberniu și Cancelaria aulică rămâneau în fondul lor intacte. Chiar și în vara anului 1861, când la stăruințele românilor se convoacă congregații comitatense, iarăși după exemplul Clujului, acestea, trecute prin „ciurul electoral” făcut în 1848, nu vor face decât să repete sau chiar să îngreuneze deciziile din aprilie.

Din partea lor fruntașii români înaintează la Cluj, Turda, Aiud, Târnăveni, Dumbrăveni, Deva, Dej și Gherla repetate proteste³², părăsesc ostentativ lucrările de reorganizare, încearcă să se retrăseze pe aliniamentele unei împotriviri pasive. Pornește spre Viena o nouă deputație națională, cea a lui Ioan Rațiu, Ilie Măcelariu și Iacob Bologna³³, urmată de delegația Făgărașului, apoi de cea a comitatului Hunedoara³⁴.

În marele comitat Alba de Jos de la opoziția teoretică se trece la rezistența deschisă: românii refuză să participe la noile organisme, să primească funcții publice, să se supună funcționarilor aleși de comitatul comitatens nobiliar. În mai și iunie, apoi din nou în septembrie și octombrie, satele din jurul Câmpenilor, a Abrudului, cele de la poalele Munților, de pe Ampoi, din jurul Blajului și Albei Iulii boicotează deschis noile autorități. O delegație a moșilor condusă de Axente Sever cere Împăratului, în septembrie 1861, numirea unui român în funcția de comite suprem³⁵. În toată această perioadă, juzii cercuali, ale căror rapoarte sunt trimise, cu grămada, ca probe, de la Comitat la Guberniu, de la Guberniu la Cancelarie, de la Cancelarie la Curte, scriu că în 15 mai la Blaj a avut loc o adunare cu mult popor „á la 1848”, că se vorbește despre constituirea unor gărzi naționale, că reînvie revoluția cu toate grozăviile ei, că s-au înmulțit atacurile asupra proprietății, că funcționarii sunt amenințați, că este anarhie, că mulți nobili și-au părăsit curiile³⁶. Personal Kemény scrie Împăratului că la adunarea de la Blaj au venit din Principatele vecine personalități ca Bărnăuțiu și Laurean³⁷. Se cere în mai multe rânduri, fără succes, aprobarea folosirii armatei³⁸.

Reorganizarea scaunelor și districtelor așa zise săsești, *Fundus Regius* de odinioară, înfățișează un tablou asemănător în multe privințe a aceluia din comitate, cu deosebirea că aici controversa nu se poartă asupra menținerii sau suprimării autonomiei istorice a Principatului ci asupra principiilor organizării interne a scaunelor. Survin în schimb aceleași speranțe înșelate, nedreptăți, proteste, aceeași interpretare diferită a ideii egalității naționale. Se fac auzite de asemenea aceleași refrene: cel mai mare număr, cea mai mare parte a dării, cei mai mulți recruți pe de o parte, averea, cultura, dreptul istoric de cealaltă parte.

Într-adevăr dreptul istoric, înruchipat de Punctele regulative din 1805 va sta și aici la baza reorganizării. De unde proteste ale românilor către comitele săsesc, către Guberniu, către Cancelaria aulică, către Împărat: Orăștia la 9 aprilie, Sebeșul la 10 aprilie și la 1 iunie, Miercurea la 12 aprilie, Brașovul la 21 aprilie și la 6 mai, Sibiu la 15 aprilie, 21 mai, 26 iunie³⁹.

Cauza românească începe să se miște încet înainte abia după ruptura deschisă care s-a produs între Viena și Pesta, prin dizolvarea precipitată, la 22 august 1861, a dietei maghiare. Drumul acestei schimbări a fost totuși netezit de întreg noianul memoriilor din comitate și scaune, de lungul șir al delegațiilor venite la Curte și, poate, cel mai mult de votul separat al lui Vasile Ladislau Pop în plenul Cancelariei aulice, vot prin care viitorul președinte al Astrei s-a ridicat cu curaj împotriva tuturor propunerilor căpeteniilor maghiare ale Transilvaniei⁴⁰. În acest context nou se va dezbate chestiunea dietei transilvănene în consiliile ministeriale din 24 august și 9 septembrie, când se reînnoiesc vechile dispute germano-maghiare privind locul și timpul întrunirii sale, ordinea sa de zi și mai ales baza sa electorală⁴¹. Deoarece de data aceasta Francisc Iosif, mereu cu cuvântul decisiv, a optat pentru propunerile lui Schmerling, la 19 septembrie 1861 se emite rescriptul imperial pentru dietă. Aceasta este convocată la Alba Iulia, urma să dezbate în primul rând recunoașterea egalității națiunii române, se reducea la jumătate censul⁴². Cancelarul Kemény care boicotase sistematic dieta, își prezintă demisia. Împrejurările păreau, acum când Viena era din nou avizată la sprijinul națiunilor nemaghiare, aproape tot atât de favorabile cauzei românești ca și în 1849.

Este momentul în care sosește la Viena cea de a treia delegație românească, din nou sub conducerea mitropolitului Șuluțiu. Pentru problemele lor speciale, sosesc deputații din Arad, din Zarand, din Sălaj⁴³. Delegații încearcă prin noi memorii, între care Memorandumul din 15 noiembrie, o adevărată capodoperă a genului⁴⁴, prin demersuri în presă, prin nesfârșite întrevederi cu oamenii politici să obțină realipirea Partium-ului la Transilvania, aprobarea întrunirii unui congres național, reprezentarea proporțională a națiunii lor în dietă, în temeiul precumpănirii sale numerice, funciare, fiscale, militare, numirea unui cancelar aulic român. Există convingerea că numai un cancelar român ar fi fost în măsură să refacă, pe alte baze, întreaga construcție a statului transilvănean, să apere eficient cauza românilor, pe care adversarii lor îi prezentau la Viena în cea mai proastă postură posibilă: oameni de jos, feciori de popi sau chiar de iobagi, adepti ai unei democrații radicale, mânați de înclinații comuniste, gata să trădeze Imperiul la prima ocazie pentru visul Daco-României lor etc. Cu atât mai mult cu cât deciziile importante aparțineau mereu Împăratului, cu cât, la 3 octombrie 1861, Guvernul, într-o ședință care a stârnit o mare vâlvă, s-a opus deschis convocării dietei⁴⁵, cu cât cei trei consilieri guberniali numiți de Kemény dintre renegați au adoptat o opoziție echivocă, cu efecte dezastuoase în capitala Imperiului. Întrezărim întreaga complexitate a situației, mulțimea și diversitatea obstacolelor care trebuiau înlăturate, voința generală de a învinge, din cuvintele pe care mitropolitul Șuluțiu le scrie la 13 noiembrie din Viena lui Barițiu: „... goi, zdrențoși, flămânzi, huliți, împedecați, subsăpați, vom apăra, că acum îi timpul, dreapta cauză a națiunii și să nu ne lăsăm de nimica biruiți, până când sau ne vom ridica și vom sta cu națiunea dimpreună, tari și triumfători pe picioare, sau vom cădea și vom peri cu ea deodată și pentru totdeauna”⁴⁶. Speranțele delegaților nu erau, în acest nou context, lipsite de temeiuri.

2. DIETA ROMÂNEASCĂ A TRANSILVANIEI, 1863-1864

Sfârșitul anului 1861 a adus cu sine, prin numirea la 7 noiembrie a lui Francisc Nádasdy în funcția de cancelar, a generalului Folliot de Crenneville, fratele primului general adjutant al Împăratului, în funcția de guvernator, prin reorganizarea Guvernului, prin numirea unor noi căpetenii locale, între care mulți români, prin emiterea unor noi instrucțiuni privind organizarea unităților administrative, un nou curs al vieții politice a Transilvaniei. Cu toate acestea, mult disputata dietă nu se va întruni în acest an și nici în anul următor, deoarece la Viena existau încă speranțe pentru reconcilierea Ungariei, prin prisma căreia sunt privite mereu aici problemele Transilvaniei. Reactualizarea chestiunii începe să se facă abia la sfârșitul anului 1862, prin răspunsurile binevoitoare care se dau marilor memorii românești din anii 1860-1861 și prin conscrierea sistematică a contribuabililor cu censul de 8 florini⁴⁷.

Încetinit de tratativele dualiste ale Împăratului din martie 1863⁴⁸, cursul acestui lung și dificil proces de pregătire se reia și se finalizează repede, în luna aprilie a aceluiași an. Este momentul în care, conflictul dintre Viena și Pesta atingând punctul său culminant, deschiderea

dietei transilvănene și participarea trimișilor săi la lucrările Senatului Imperial devine „o necesitate politică de stat, de prim rang”⁴⁹ pentru viitorul Constituției din februarie.

În această atmosferă favorabilă are loc conferința națională de la Sibiu din 20-23 aprilie, prin care reprezentanții românilor își declară încă o dată acordul la legile fundamentale din 1860 și 1861, se pronunță pentru participarea la lucrările Senatului vienez și formulează principalele revendicări ale națiunii lor⁵⁰. De data aceasta ele vor fi înscrise aproape integral între proiectele de legi ce vor fi înaintate dietei. Fapt semnificativ, delegația românească care le prezintă la Viena, delegație condusă acum de marele diplomat care a fost Andrei Șaguna, este primită în audiență festivă la Împărat, la cei mai importanți miniștri, la primarul capitalei, se organizează în cinstea ei un mare banchet oficial. În aceste zile apare în „Wiener Zeitung” noul rescript imperial pentru dietă.

Forul legislativ era convocat pentru data de 1 iulie la Sibiu, urmând să legifereze 11 propozițiuni regești: recunoașterea politică a națiunii române și confesiunile ei, recunoașterea limbii române ca limbă oficială, alături de maghiară și germană, adoptarea unei noi legi electorale, alegerea celor 26 de reprezentanți ai Transilvaniei în Senatul imperial, reîmpărțirea administrativă a teritoriului statului, reglementarea administrației publice și a justiției, înființarea unui tribunal suprem, modificarea patentei urbariale din 1854, introducerea cărților funciare, înființarea unei bănci ipotecare⁵¹.

Ceea ce însă era esențial în tot acest început era baza electorală a viitorului for legislativ. Deoarece participarea reprezentanților Transilvaniei în Senatul imperial făcea inacceptabile pentru guvernul vienez legile maghiare din 1791 și 1848 se emite, cu titlu provizoriu, un regulament electoral liberal, care va schimba radical structura socială și națională a viitorului organism legislativ.

Potrivit acestuia dieta urma să se compună din 125 de deputați aleși și din 40 persoane numite direct de Împărat, în calitate de „regaliști”. Dreptul de vot se acorda tuturor locuitorilor care plățiseră în 1861 un impozit de minimum 8 fl., incluzându-se însă aici și capitația, ceea ce însemna o reducere la aproximativ jumătate a censului electoral. Numărul alegătorilor ajungea astfel, potrivit statisticii întocmite de Guvernul din Cluj în septembrie 1862, la 82.693, desemnați tot pe baza censului de avere, în timp ce în 1848 numărul alegătorilor cu cens și a reprezentanților comunelor a fost de abia 11.000, față de 74.000 nobili, care toți beneficiau de votul universal⁵². Chiar dacă statisticile unităților administrative, pe baza cărora se vor întocmi în anul următor listele electorale, au fost ceva mai mici, ajungând la un total de circa 78.000 de alegători, proporția dintre nobili și nenobili a rămas aceeași. se muta astfel centrul de greutate al electoratului Transilvaniei dinspre nobilimea maghiară, ostilă noului curs al politicii vieneze, înspre marea masă a țărănimii române, ai cărei conducători erau, cum am văzut, favorabili acestei politici. În cele opt comitate ale Transilvaniei, care formau grosul populației sale (61,5%) românii vor forma aproximativ 68% din electorat, față de 22% maghiari și 8% sași⁵³.

În ansamblul ei, legea este un compromis între concesiile făcute românilor (inclusiunea capitației în cens, impunerea acestuia și nobililor, mărirea numărului de deputați pentru comitate) și privilegiile vechilor națiuni politice (reprezentarea în dietă a unor minuscule

opide, reprezentarea mai favorabilă a scaunelor în comparație cu comitatele). Astfel maghiarii, cu o populație de 568.172 de locuitori vor alege 44 de deputați, ceea ce înseamnă un deputat la 12.913 locuitori. Sașii, cei mai avantajați, aleg, la o populație de 204.031 locuitori, 33 de deputați, deci 6.370 de locuitori pentru un deputat. Românii, cu 1.300.913 suflete aleg 48 de deputați, adică un deputat la 28.280 de locuitori. Aceasta însemna totuși pentru ei majoritatea relativă a dietei, incomparabil deci mai mult decât minoritatea dispartă care le era creată în 1848.

Lunile mai și iunie răsună de freamătul pregătirilor electorale, care antrenează întreaga administrație, intelectualitatea, presa. În timp ce la Cluj și Viena erau propuși și desemnați regaliștii, se pregăteau proiectele de lege, se redacta mesajul tronului, în comitate, districte, scaune și orașe se constituie comitetele și comisiile electorale, se întocmesc listele de vot, se desemnează candidații de deputați, începe mobilizarea corpului electoral. Cuvântul de ordine pe care circularele, presa, întrunirile, corespondența particulară îl lansează fiecărei națiuni este succesul în alegeri: nici un îndreptățit să nu rămână în afara listelor electorale, nimeni să nu lipsească de la vot, nimeni să nu-și dea votul decât candidatului său național.

Provoacă îndoieli și temeri mai ales comportamentul alegătorilor țărani, iobagii români de ieri, cu o situație materială bună dar lipsiți de cea mai elementară educație politică, analfabeți, dezorientați. Activizarea lor politică se lovește nu numai de aceea forță de inerție caracteristică mentalității rurale, nu numai de penuria mijloacelor materiale aflate la dispoziția intelectualității, nu numai de inexistența unui organism politic constituit și verificat, ca cel maghiar sau ca Universitatea săsească, ci și de ostilitatea organelor locale ale puterii, de arbitrariul comitetelor electorale în care românii erau slab reprezentați, de propaganda taberei maghiare, primejdioasă deoarece pornește fie din partea unor funcționari publici, fie a foștilor stăpâni feudali, față de care oamenii din sate erau întotdeauna temători. În marile comitate Alba de Jos și Hunedoara, juzii cercuali, distribuind listele electorale, acreditează teza că satele pot vota prin trimișii lor, teză pe care însăși Cancelaria aulică se vede nevoită să o dezmință printr-un circular special⁵⁴. Se semnalează apoi multe ilegalități în alcătuirea listelor electorale, diverse încercări de corupție. Existau astfel în rândul fruntașilor români temeri justificate că sătenii vor privi dreptul alegerii ca o nouă sarcină aruncată asupra lor, că își vor împărți voturile între uniți și neuniți, că vor accepta de la nobili diverse avantaje materiale în schimbul voturilor lor, că nu se vor putea sustrage influenței funcționarilor locali sau că pur și simplu nu se vor îndura să piardă câteva zile prețioase din timpul secerișului.

Alegerile din 1863 s-au desfășurat în atmosfera de ponderație specifică, în general, vieții publice a Transilvaniei, departe de violențele care le însoțesc în această vreme în Ungaria. Ele au prilejuit cu toate acestea o foarte încordată confruntare politică, al cărei curs a cunoscut mai ales în comitate, unde comisiile electorale scindează voturile românilor după felul foarte diferit în care alegătorii țărani desemnau pe unul și același candidat⁵⁵, momente de puternică tensiune.

Comportamentul politic al țăranilor români cu prilejul acestei prime probe constituționale la care ei au fost supuși a constituit o mare surpriză nu numai pentru nobilimea transilvăneană și autoritățile vieneze ci chiar pentru intelectualitatea proprie. Pretutindeni ei se

prezintă la locurile de votare, în număr neașteptat de mare, se înfățișează în liniște și ordine înaintea comisiilor, pronunțând, este adevărat, foarte adesea incorect, numele candidatului propriu, așteaptă zile de-a rândul la fața locului rezultatele scrutinului. „Mulțimi de câte o mie-două de oameni, scrie „Gazeta Transilvaniei”, pășesc la alegeri ca la biserică... se părea că se vede că poporul înțelege mărimea, serioșitatea și importanța votisării”⁵⁶.

Bilanțul alegerilor din iunie-iulie 1863 este următorul: 48 deputați români (35 în comitate și districte „terra nobilium” de odinioară, 8 în scaunele săsești și 5 în opide), 44 deputați maghiari (18 în opide, 13 în scaunele secuiești, 10 în orașe, 2 în comitate și 1 în districtul Brașov) și 33 deputați sași (16 în orașe, 16 în scaune și 1 în comitatul Târnava).

Deschiderea lucrărilor forului legislativ, după o întrerupere de peste 15 ani s-a făcut la 15 iulie, într-un cadru foarte solemn, cu toată pompa vechiului ceremonial feudal, în prezența a 101 deputați și regaliști români și sași, personalitățile lor politice cele mai valoroase, reprezentând două treimi din plenul dietei.

Deputații și regaliștii maghiari, prezenți cu toții la Sibiu, au refuzat să participe la lucrările forului legislativ, considerat ilegal, până atunci până când nu se vor repune în vigoare legile din 1848⁵⁷. Această opoziție, declarată principială, împotriva unei diete separate a Transilvaniei, era în realitate o opoziție de conjunctură, opoziția împotriva unei diete în care maghiarii nu mai dețineau majoritatea. Reprezentanții lor nu au intrat în dieta de la Sibiu, în ciuda tuturor tentativelor de atragere săsești și românești⁵⁸, dar vor intra doi ani mai târziu în cea de la Cluj pe care o controlau în mod absolut. În orice caz, boicotul maghiar din 1863 a făcut să se piardă prilejul cel mai bun ca cele trei națiuni, în locul confruntărilor reciproce permanente, să dezbată împreună marile probleme ale Transilvaniei, a făcut să se rateze șansa dialogului, șansa începutului dezamorsării tensiunii româno-maghiare. Mai mult decât atât, conducătorii români au văzut în gestul compatrioților lor nu atât boicotul dietei în general, cât boicotul recunoașterii națiunii lor. Într-un moment ca acesta ei așteptau conlucrarea tuturor factorilor politici la efectuarea actului elementar de dreptate care era ridicarea majorității populației între națiunile recunoscute ale statului.

Dacă defecțiunea survenită la Sibiu a făcut să se discute în consiliul ministerial vienez alternativa organizării unor alegeri directe în Transilvania pentru Senatul imperial, ea nu a putut în nici un caz opri activitatea dietei, ale cărei hotărâri erau puse astfel în mâinile românilor și ale sașilor. Suntem, într-adevăr, în fata primei diete moderne a Transilvaniei, în care românii dețineau majoritatea relativă, apoi prin boicotul maghiar, pe cea absolută, prima dietă în care deputații aleși primează asupra celor numiți, nenobilii asupra nobililor. Dezbaterile sale s-au desfășurat tocmai de aceea sub ochii foarte atenți și foarte suspicioși ai Vienei, de unde pornesc multe din combinațiile de culise ce însoțesc legislația de la Sibiu, cum o dovedește corespondența debordantă pe care cancelarul Nádasdy și vicecancelarul Reichenstein o poartă între ei și totodată cu comisarul imperial al dietei, cu președintele acesteia, cu vicepreședintele Guberniului, Vasile Ladislau Pop, precum și mulțimea rapoartelor oficiale privind diversele aspecte ale climatului politic general⁵⁹. Era urmărită cu foarte multă atenție, prin intermediul Ministerului poliției, nu numai starea de spirit a opiniei publice maghiare ci și creșterea sau descreșterea influenței episcopului Andrei Șaguna și a lui

Iakob Rannicher în rândurile conaționalilor lor, creșterea sau descreșterea influenței mitropolitului Șuluțiu și a lui George Barițiu, raporturile dintre cei doi prelați români, raporturile dintre sași și români etc. Multă neliniște stârnește de asemenea prezența unor emisari ai emigrației maghiare, prezența la Sibiu în august 1863 a lui Alexandru Papiu Ilarian, venit din București, despre care se colportau tot felul de zvonuri. Sub influența acestor știri la Viena câștigă teren părerea că românii ar fi înclinați să refuze în ultimul moment trimiterea de deputați în Senatul imperial sau să o accepte numai contra unui preț prea ridicat pentru a putea fi acordat din partea guvernului central.

Dintre toate cele 11 proiecte de legi înaintate la Sibiu cea mai mare importanță a avut-o, incontestabil, cel privitor la recunoașterea politică a națiunii române și a celor două confesiuni ale sale, cea ortodoxă și cea greco-catolică. Ea venea din antecedentele proiectului și mai ales din consecințele, mai apropiate sau mai îndepărtate, pe care el le implica. A și fost, cum de altfel dinainte se știa, proiectul cel mai controversat dar, în același timp, nu prididesc să declare deputații români, cel mai drept, cel mai nobil, cel mai mare. Niciodată, spun ei, o dietă a Transilvaniei, nici cea din 1744, nici cea din 1791, nici cea din 1848, nu a dezbătut unul de talia lui.

Este de la sine înțeles că o chestiune de o asemenea importanță nu apărea subit, în 1863, în dezbaterile forului legislativ transilvănean, înainte ca ceilalți factori politici ai statului: maghiarii, sașii, Curtea de la Viena să nu fi luat în prealabil atitudine față de ea. După ce dietele din 1744, 1791, 1834, 1842 respinseseră indignate cererile națiunii majoritare, soluția pe care nobilimea maghiară o oferă în 1848 problemei românești a fost, așa cum se știe, aceea a recunoașterii egalității drepturilor individuale, respingând orice fel de drepturi colective naționale. Pe aceeași poziție se va posta în 1868 și parlamentul de la Pesta atunci când institua conceptul „națiunii politice maghiare”, în care erau incluse și naționalitățile.

Soluția pentru care se pronunță conducătorii sași în 1862, prin cunoscuta hotărâre a Universității din 29 martie⁶⁰, este aceea a unor drepturi colective, de care ei înșiși beneficiau, proiectând delimitarea unui teritoriu național românesc⁶¹. Nici politicienii sași însă nu acceptau să cedeze din Pământul Crăiesc, unde românii formau de asemenea majoritatea populației⁶², decât teritorii foarte mici, lipsite total de populație săsească.

Cât privește cercurile conducătoare vieneze, acestea se arată gata să recunoască pe români ca națiune politică dar fără nici un fel de prerogative colective, de genul acelor de care beneficiau sașii. Ele erau pe de o parte incompatibile politicii centraliste guvernamentale, iar pe de altă parte inacceptabile în Transilvania, graniță în graniță cu statul român. Cea mai mare concesie politică care se va face din Viena românilor este legea electorală, fără de care dieta ar fi fost o nouă ediție a aceleia din 1848.

După toate aceste antecedente, ceea ce se controvează la Sibiu nu este, ca în trecut, principiul în sine al recunoașterii sau nerecunoașterii politice a românilor ci, în primul rând, modalitatea realizării practice a acestuia. Existau în această privință deosebiri de vederi chiar în sânul fruntașilor români. Unii, în frunte cu Simion Bărnuțiu, pornind de la vechea constituție a Marelui Principat, cu teritoriile sale naționale separate: maghiar, secuiesc, săsesc, pledează pentru un teritoriu național românesc cu o conducere proprie, o *Universitas*

romanorum, după exemplul Universității săsești, cu o administrație proprie, cu propria sa limbă oficială. Era soluția pe care și Universitatea săsească o oferise problemei românești în 1862. Alții, cei mai mulți, în frunte cu G. Barițiu, I. Rațiu, V.L. Pop, Alex. P. Ilarian, se ridică hotărât împotriva soluției medievale teritoriale care, argumentează ei, ar fi orientat evoluția națiunii pe un drum riscant, rupând masa sa etnică compactă în grupe separate, cu un statut politic deosebit. Ei concep „înarticularea” națiunii lor într-o formă modernă, democratică, prin abolirea tuturor teritoriilor naționale și introducerea unei legi electorale liberale, care ar fi asigurat națiunii române, atât pe plan local, în jurisdicții cât și pe plan central, în dietă, o poziție, dacă nu proporțională cel puțin convenabilă față de ponderea sa numerică.

La rândul ei această formulă nouă a „înarticulării”, adoptată încă înainte de deschiderea dietei, comporta și ea modalități deosebite de realizare, în funcție de punctele de pornire și optica de abordare.

Pe de o parte, Cancelaria aulică și Guvernul, pornind exclusiv de la Constituția din 1861, încearcă, cu sprijinul unor deputați sași, să impună o recunoaștere pur teoretică, formală și generală, a națiunii române, fără nici o stipulare privind drepturile sale colective, autonomia sa politică, fără nici o virtualitate practică, fără nici o garanție pentru viitor. Cu alte cuvinte, o simplă revanșă morală pentru suferințele și umilințele trecutului, o declarație principială a cărei unic scop era acela de a anula discriminarea politică a românilor, declarată deschis în vechile codice de legi transilvănene, pentru a se da satisfacție unei mândrii rănite și nicidecum o fundamentare juridică a unor drepturi sau prerogative colective.

Pe de altă parte, deputații români, pentru a da consistență legii, pornesc dimpotrivă de la vechea constituție transilvăneană, bazată tocmai pe principiul autonomiilor naționale. Propun, așadar, recunoașterea națiunii lor în cadrele acestei constituții, punând accentul pe acordarea unei autonomii politice, asemănătoare aceleia a națiunilor „istorice”. Ei aveau în față exemplul direct al autonomiei săsești, cu teritoriul, Universitatea, comitele, tribunalul suprem, administrația, limba oficială, averea națională proprie. Dacă se abandonează planul teritoriului separat, care favoriza minoritățile dar prejudicia grav majoritatea, celelalte apanaje ale autonomiei incită cu atât mai mult imaginațiile. Se aud voci care pledează pentru un organism propriu de conducere a treburilor comunității naționale, un congres anual românesc, pentru instituirea principiului proporționalității în atribuirea funcțiilor în administrația superioară de stat, pentru constituirea unei averi naționale proprii. Nu întâmplător se vorbește acum insistent despre contribuția masivă a românilor la constituirea averii naționale săsești.

În ceea ce privește recunoașterea confesiunilor românești, de foarte mare importanță nu numai religioasă ci și culturală și chiar politică, într-o vreme când întreg învățământul avea caracter confesional și când preoții aveau un rol atât de important în chestiunile politice, deputații români ținteau de asemenea mult mai departe decât oficialitățile. În locul unei simple declarații teoretice, ei pun din nou accentul pe legiferarea unei autonomii reale a confesiunilor proprii. Se pledează în primul rând pentru recunoașterea dreptului lor neîngrădit de a-și reglementa problemele interne în cadrul unor sinoade care să se întrunească liber, o dată pe an sau ori de câte ori necesitățile o cereau, dar și pentru dreptul de a-și administra ele însele, fără nici un fel de ingerințe din partea statului, fondurile, fundațiunile, instituțiile proprii.

În ce măsură erau realizabile în 1863 toate aceste idealuri? În ce măsură au putut fi ele încorporate în textul legii?

În urma unor dezbateri foarte aprinse și îndelungate în cadrul comisiei dietale pentru această chestiune și mai ales înafara ei, prin contactele confidentiale ale vicecancelarului Reichenstein, mereu prezent la Sibiu, se va ajunge la un compromis tacit între deputații români și sași. În schimbul abandonării de către români a principiului autonomiei naționale, precum și a acceptării principiului intangibilității instituțiilor politice ale Pământului Crăiesc, politicienii sași acceptă concesiunea ca „înarticularea” conașionalilor lor și a confesiunilor acestora să se facă în litera, dacă nu în spiritul vechii constituții a Transilvaniei. Compensația efectivă pentru această grea renunțare urma să fie acordarea de către Împărat a statutului mitropolitan pentru românii ortodocși din Transilvania și Ungaria. Peste doar câțiva ani, regimul dualist maghiar va dovedi că miza pusă de Șaguna pe autonomia bisericii sale va fi incomparabil mai sigură decât cea a legislației politice.

Privită în ansamblul ei, făcând abstracție de chestiunea drepturilor politice colective, legea privind egalitatea națiunii române și a confesiunilor sale, dezbătută între 26 august și 7 septembrie și sancționată de împărat la 26 octombrie, răspundea în esență, în condițiile specifice anului 1863, cererilor românilor. Conform dorinței lor ea înscrie națiunea română în cadrele vechii constituții a Transilvaniei și creează, în conexiune cu legea electorală, un cadru legal de natură să îi asigure perspective incomparabil mai mari de dezvoltare decât în trecut, chiar dacă nu circumscrie nici ea în mod direct sfera autonomiei sale politice și nu instituie un organism propriu pentru exercitarea sa⁶³. Înțelegem astfel de ce presa centralistă vieneză, foarte agasată de prelungirea dezbaterilor dietale și deci de tergiversarea cu alte trei luni a intrării transilvănenilor în Parlamentul vienez, critică legea că este prea legată de trecut, că supraestimează autonomia politică a națiunilor recunoscute în detrimentul libertăților individuale, că reduce egalitatea națiunilor Transilvaniei la egalitatea celor patru, ignorând pe armeni, evrei etc. Desigur legea nu a adus și nici nu putea să aducă, o asanare imediată și miraculoasă a tuturor problemelor românești, venite dintr-un trecut atât de greu și atât de lung. Dacă nu puteau fi create, de pe o zi pe alta, nici o burghezie orășenească numeroasă, cultă, înstărită, nici o agricultură intensivă, nici o țărănie prosperă, știitoare de carte, orientată spre piață, spre meserii, spre oraș, nici un învățământ primar, secundar, superior, modern și eficient, legea a creat în schimb premise pentru soluționarea în timp a tuturor acestor probleme. În comparație cu legislația dualistă care i-a urmat, românii, spune George Barițiu, aveau toate motivele să-i binecuvânteze, unul câte unul, fiecare din paragrafele ei.

Corolarul firesc al integrării politice a națiunii române era introducerea în sfera vieții publice, alături de limbile maghiară și germană, a limbii acesteia, limbă asupra căreia apăsase în trecut același stigmat ca și asupra purtătorilor ei. Este cea de a doua lege a dietei, care stipulează egalitatea celor trei limbi ale țării: maghiară, germană și română în viața publică, posibilitatea nelimitată a cetățenilor de a se adresa forurilor administrative și judiciare în oricare din aceste limbi, dreptul neîngrădit al comunităților urbane și rurale de a-și stabili ele însele limba oficială. Nu lipsesc totuși nici aici, ca și în cazul primei legi, tendințele centralizatoare: comunicarea cu forurile militare, inclusiv cea a satelor, urma să se facă

exclusiv în limba germană, iar limba oficială internă a autorităților centrale de stat: Cancelaria aulică, Guberniul, Tabla regească ca și limba corespondenței lor cu guvernul central urma să fie stabilită ulterior pe cale administrativă, ceea ce indirect, însemna din nou limba germană⁶⁴. Dieta era frustată astfel de un drept fundamental al său, exercitat în trecut, cum o dovedesc hotărârile din 1791, 1842, 1847, un drept care se cuvenea și forului legislativ întrunit la Sibiu, deoarece nici Diploma din octombrie nici Patenta din februarie nu prevedeau restricții în această privință.

Dar în ciuda acestor limitări, pe care majoritatea românească a dietei, divizată acum prin dezertarea grupării înalților funcționari de stat, nu le-a putut evita, legea respiră un spirit liberal de largă toleranță și înțelegere. Pentru prima dată în întreaga legislație a Transilvaniei, ea acordă limbii române un câmp de utilizare nelimitat în administrația și justiția locală, o introduce în anumite sfere ale administrației centrale, o declară limbă parlamentară. Ceea ce, între altele, relevă caracterul liberal al legii este faptul că ea obligă forurile centrale administrative să se adreseze instanțelor locale în limba oficială a acestora. În același spirit al toleranței este reglementată folosirea limbilor țării în justiție, în învățământ, în actele de stare civilă. Liberalismul acestei legi, a cărei viață a fost prea scurtă pentru a fi tradusă pe deplin în viață și pentru a-și arăta roadele, devine foarte evident prin contrast, dacă raportăm situația instituită în 1863 cu cea care i-a premers și, mai ales, cu exclusivismul lingvistic din Ungaria de după 1867.

Întrucât dezbaterile acestor două legi, împotmolite la tot pasul de nesfârșitele controverse, uneori premeditate, încetinite de numeroase precauții inutile, pierdute în nesfârșitele probleme de procedură, îngreunate de folosirea concomitentă a celor trei limbi, s-au prelungit foarte mult, abia în 20 octombrie 1863, după ce Diploma și Patenta au fost adoptate ca legi fundamentale ale țării, cei 26 de deputați transilvăneni au putut intra în Parlamentul vienez, unde erau așteptați, mai întâi pentru august, apoi pentru septembrie, „cu nerăbdare și emoție”⁶⁵.

Cea de a doua sesiune a dietei, dintre 23 mai-29 octombrie 1864, se desfășoară într-un climat politic mai tensionat decât cea din anul precedent. Pe de o parte, cercurile conducătoare vieneze se arată, acum când intrarea transilvănenilor în forul legislativ central rămâne fără rezultatele scontate, mult mai reticente față de Sibiu, pe de altă parte, majoritatea deputaților români întâmpină și ei cu mai multă intransigență tendințele centralizatoare ale Vienei. Astfel guvernul central acceptă cererea românilor pentru înființarea unui tribunal suprem al Marelui Principat, înaintând dietei un proiect de lege în acest sens, dar decide ca reședința acestui for să nu fie în Transilvania ci la Viena. Tot astfel, încălcându-se vechiul drept al dietei de alegere a funcționarilor superiori, își rezervă pe seama sa prerogativa numirii personalului noii instituții. Se iscă în felul acesta, la începutul noii sesiuni, cel mai acut conflict cu guvernul vienez, care părea să evolueze spre o ruptură, deoarece majoritatea deputaților și regaliștilor români, în frunte chiar cu episcopii, au refuzat să accepte stabilirea sediului noului for judecătoresc în Viena. Cei mai mulți dintre ei se gândeau la Blaj „Faceți Blajul, scrie „Gazeta Transilvaniei” reședința Tribunalului suprem, clădiți calea ferată Oradea-Cluj-Brașov prin Blaj, faceți acolo o Academie de drepturi și în 20-30 de ani Blajul, așezat în mijlocul

Transilvaniei și înconjurat de cele mai roditoare câmpii, va sta în aceeași categorie cu Sibiul”. Vor fi necesare serioase acțiuni de culise și presiuni pentru ca, în cele din urmă, poziția guvernului central să poată fi impusă. În mai 1865 noul for își începea activitatea la Viena, avându-l ca președinte pe Vasile Ladislau Pop. Nu este de asemenea lipsit de semnificație faptul că la Viena se tergiversează în tot decursul anului 1864 sancționarea legii privind limbile oficiale, că se refuză garantarea creditului necesar pentru construirea căii ferate Oradea-Cluj-Brașov, că se operează reduceri masive în bugetul provinciei.

În acest context general, ordinea de zi a dietei, care va încerca fără rezultate prea mari să fie mai operativă, era extrem de încărcată. Opt proiecte de lege, între care: adoptarea unei noi legi electorale, modificarea Patentei urbariale din 1854, erau fiecare, pe cât de urgente pe atât de importante. Altele îi vor fi înaintate în decursul noii sesiuni: reglementarea împărțirii administrative-teritoriale, organizarea administrației publice, organizarea tribunalelor de primă instanță, stabilirea preliminarului bugetului Fondului pentru despăgubirea urbarială, preliminarul bugetului provinciei pe 1865. Dieta însăși are o serie de inițiative legislative, dintre care merită să fie amintite propunerile privind construirea primei căi ferate a Transilvaniei, desființarea vămilor interne, reducerea serviciului militar. Cea mai mare parte a timpului, mult prea mult față de imperativele momentului, se consacră, după finalizarea dezbaterilor asupra Tribunalului suprem, legii electorale. În final se va adopta, cu unele modificări neesențiale, regulamentul electoral provizoriu emis în aprilie 1863. El va fi trimis pentru sancționare la Viena, în octombrie 1864, când începuseră tratativele secrete dualiste care vor aduce cu ele răsturnarea întregii politici vieneze în Transilvania.

Dezbaterile dietei în sfera socio-economică au avut, din lipsa timpului, o pondere incomparabil mai mică decât problemele politice și instituționale. Cu toate acestea la Sibiu s-a discutat mult în privința îmbunătățirii situației materiale a țăranilor, domeniu în care dieta a avut cele mai multe inițiative proprii. Astfel, în afara proiectului de lege al Guvernului prin care se aduceau unele corecții Legii urbariale din 1854, în ceea ce privește răscumpărarea jelerilor, la propunerea lui Ioan Rațiu, viitorul președinte al Partidului Național Român, dieta a dezbătut în ultimele sale ședințe asupra chestiunii desființării iobăgiei în scaunele secuiești, așa numita „siculica hereditas”, ca și asupra stabilirii unor principii mai echitabile de împărțire a pădurilor și pășunilor între foștii iobagi și foștii stăpâni feudali⁶⁶. Ioan Pușcariu a propus, de asemenea, înzestrarea cu pământ a preoților și învățătorilor din terenurile comunale⁶⁷. La o lege propriu-zisă nu s-a ajuns însă în nici una din aceste chestiuni. Timp foarte prețios a ocupat apoi chestiunea căii ferate, cea a finanțelor, a armatei, a administrației publice.

Prefacerile care aveau să ducă, începând din iulie 1865, la sistemul de guvernare dualist, au avut în Transilvania un curs rapid, schimbarea înalților demnitari fiind urmată de schimbarea direcțiilor politice. Într-adevăr, la foarte scurt timp după ce conducerea Cancelariei aulice a fost încredințată lui Franz Haller sunt readuși în fruntea unităților administrative conducătorii maghiari din 1861⁶⁸, sunt invitați la Viena, Kemény și Mikó, comesul sas Conrad Schmidt și mitropolitul Andrei Șaguna și se discută intens în consiliile ministeriale de la sfârșitul lunii august măsurile ce trebuiau luate pentru alinierea Marelui Principat noii orientări dualiste a Imperiului⁶⁹.

Ceea ce rezultă cu claritate din aceste dezbateri este faptul că uniunea fără condiții a Transilvaniei cu Ungaria era o chestiune hotărâtă încă de la începutul tratatelor Împăratului cu politicienii maghiari. Revendicată ca o condiție *sine qua non* a concilierii, autonomia istorică multiseculară a Marelui Principat a fost sacrificată total intereselor generale ale imperiului, în ciuda declarațiilor și asigurărilor oficiale anterioare privind ilegitimitatea de drept și de fapt a actului din mai 1848. Odată cu ea erau sacrificați, fără nici un fel de apărare, românii și sașii transilvăneni⁷⁰.

Rezultatul tuturor acestor tratative și dezbateri secrete a fost publicarea rescriptului imperial din 1 septembrie 1865, prin care dieta de la Sibiu era prorogată iar în locul ei era convocată o nouă dietă „constituțională” la Cluj, pentru data de 19 noiembrie 1865. Modul în care aceasta urma să fie compusă, locul întrunirii sale, ca și scopul „exclusiv și unic” pentru care ea era convocată, „revizuirea” legii uniunii din mai 1848, arătau clar noua poziție a guvernului vienez față de Transilvania. În realitate scopul dietei nu era acela de a revizui legea uniunii ci de a o întări, de a alcătui cadrul constituțional care să îi confere aparantele legalității.

Pentru a răspunde pe deplin acestei chemări, noul for va fi alcătuit pe baza legii electorale feudale din 1791, care acordă nobilimii votul universal, alături de care urmau să fie conșcriși și nenobili cu un cens electoral de 8 fl., fără includerea capitației.

Așadar, pentru a asigura noii diete o majoritate maghiară. pe de o parte se dublează censul față de 1863, iar pe de altă parte se revine la caracterul predominant feudal al electoratului, bazat în primul rând pe privilegiul nașterii. Din cei 110.000 alegători ai Transilvaniei, în 1869, 74.000 (67,2%) vor fi nobili și abia 11.684 (10,6%) vor fi alegători cu cens (cărora li se mai adăugau 3.258 reprezentanți ai comunelor și 21.059 locuitori din orașe care posedau cel puțin o casă)⁷¹. Votul universal acordat nobilimii, care va dispune de un număr de alegători de cinci ori mai mare decât restul populației Transilvaniei, apare cu atât mai nedrept cu cât cea mai mare parte a sa era așa numita plebe nobiliară (din 57.003 nobili conșcriși în 1863, doar 13.184 satisfăceau condiția de cens)⁷², cu atât mai nedrept cu cât nobilimea, în ansamblul ei, nu posedă decât 869.395 jug. din pământul cultivat al țării față de 1.275.182 jug., cât posedau alegătorii cenșiști⁷³. Și ca și cum acest enorm avantaj nu ar fi fost suficient, noua geometrie electorală vine să favorizeze foarte puternic orașul, dominat de maghiari și sași în detrimentul satului, dominat de români. Cu toate că cele 18 orașe ale Transilvaniei plăteau statului în 1869 un impozit direct de numai 297.039 fl., ele au 23 de deputați în dietă și o îndreptățire electorală de 10,8% (25,2 fl. pe un alegător) câtă vreme toate cele 8 comitate, cu o populație preponderent românească, deși plăteau statului 2.624.592 fl., au doar 20 de deputați și o îndreptățire electorală de 2,9% (75,3 fl. pe un alegător)⁷⁴. Cu un asemenea electorat era sigur că noua dietă nu va aduce surprize nedorite. În felul acesta, chestiunea uniunii, care afecta grav interesele majorității populației statului, va fi dezbătută într-o dietă dominată hotărât de o minoritate a acesteia. O dietă mai degrabă a vechilor *status et ordines* decât una întemeiată pe principiul reprezentativ, o dietă a cărei majoritate nobiliară nu va aduce, desigur, nici o surpriză în privința uniunii. Conform acestor principii electorale singur corpul de regaliști, mult mai mare decât cel al deputaților, era suficient pentru a asigura

o majoritate guvenamentală confortabilă. Semnificativ pentru tot ceea ce va urma, textul rescriptului de convocare nici nu menționează națiunea română, recunoscută cu doi ani înainte la Sibiu, printr-o lege sancționată de Împărat, ci doar vorbește despre reprezentarea „claselor de popor înainte nedreptățite”. Calitatea de președinte al dietei a fost acordată fostului cancelar Kemény, iar aceea de comisar imperial aceluiași guvernator Folliot de Crenneville⁷⁵.

După aceste preparative s-au desfășurat în octombrie 1865 campania electorală și alegerile pentru dietă. Ele s-au soldat, cum se știa dinainte, cu rezultate foarte slabe pentru români. În toată Transilvania ei nu au putut alege decât 14 deputați, câte erau, conform noilor norme electorale, circumscripțiile cu majoritate românească, față de 58 deputați maghiari și 31 de sași. În același timp lista regaliștilor nu cuprindea decât 34 de nume românești față de 157 maghiare și săsești⁷⁶.

Deși compoziția națională a dietei nu lăsa nici cea mai mică îndoială asupra hotărârilor sale, deputații și regaliștii români, cei mai mulți funcționari de stat, au hotărât, asemeni sașilor să participe totuși la lucrările sale, făcând astfel jocul forțelor guvernamentale. Trebuie însă menționat că asumarea unei poziții de rezistență față de noul curs al evenimentelor, de felul aceleia a maghiarilor în 1863-64, poziție pentru care pledează gruparea lui Barițiu și Rațiu, comporta dificultăți mari pentru reprezentanții românilor. Aceștia, cu câteva excepții, nu aveau o independență economică, comparabilă cu aceea a nobilimii maghiare, proprietară de moșii, ci cei mai mulți, fiind funcționari de stat, depindeau material de funcția pe care o dețineau. La rândul lor cei doi mitropoliți români, a căror influență politică este încă foarte mare, își riscau nu numai pozițiile lor personale, ca episcopul Hajnald în 1863, ci și pe acelea ale confesiunilor în fruntea cărora se găseau. Atât mitropolia unită cât și cea ortodoxă, create în 1853 și, respectiv, în 1864 prin rezoluții imperiale, împotriva voinței politicienilor maghiari, se simțeau în noile condiții grav periclitate. Nu este totuși mai puțin adevărat că această participare românească exprimă, în același timp și o anumită încredere personală în persoana Împăratului, o anumită convingere că noul sistem de guvernare va avea o viață scurtă, o anumită orientare strict legalistă a conducerii ecleziastice.

În aceste împrejurări s-a deschis, la 19 noiembrie 1865, dieta de la Cluj, a cărei majoritate maghiară s-a pronunțat, la 6 decembrie pentru valabilitatea legii uniunii din 1848. Urma ca modul executării sale să se stabilească în parlamentul de la Pesta, la care trebuiau invitați și cei 75 de deputați ai Transilvaniei. Atât minoritatea română cât și cea săsească au înaintat voturi separate. Cel românesc, semnat la 9 decembrie de 29 deputați și regaliști, contesta competența morală a dietei cerea sancționarea de către Împărat a legii electorale din 1864 și convocarea pe baza ei a unei alte diete, drepte, corespunzătoare intereselor tuturor națiunilor Transilvaniei, căreia să-i fie supusă apoi spre dezbatere chestiunea uniunii⁷⁷. Protestul minorității săsești formula dezideratul ca uniunea să fie rezolvată pe baza unui tratat bilateral de stat, negociat între dieta de la Cluj și cea de la Pesta⁷⁸.

Fără ca aceste proteste să fie câtuși de puțin luate în considerație, la 25 decembrie 1865, apărea rescriptul imperial prin care reprezentanții Transilvaniei erau convocați la dieta de încoronare a Ungariei. Cu acesta, cu rescriptele din iunie 1867 prin care era dizolvată dieta

și se abroga legislația de la Sibiu, cu legea uniunii din 1868 se încheia un capitol decisiv al istoriei românilor transilvăneni, se încheia în același timp, după aproape două secole, capitolul stăpânirii austriece în Transilvania.

3. ÎMPLINIRI BISERICESTI, ȘCOLARE, CULTURALE

În curgerea sa precipitată, perioada scurtă liberală înscrie și importante progrese pe tărâm confesional, remarcabile realizări școlare și câțiva mari pași înainte în domeniul culturii.

Începutul emancipării politice a națiunii a deschis, treptat, calea emancipării ei religioase, după cum sugrumarea libertății sale dusesse la subordonarea ei bisericească, față de ierarhia calvină la început, apoi față de cea catolică și cea sârbească. Mai întâi uniții, favorizați de revirimentul catolic general de după revoluție, de politica puterii habsburgice de întărire a frontului intern al catolicismului, de calculul, mereu prezent al învrăjbirii religioase a populației românești, ajung să se smulgă în 1853 de sub supremația Strigoniului, apoi și ortodocșii reușesc în 1864 să scape de jugul ierarhiei sârbești. Se obțineau astfel cuceriri foarte importante pe tărâmul organizării superioare bisericești, de care se legau toate firele rețelei școlilor confesionale, două rețele ierarhice complete, o importantă activitate culturală, apreciate posibilități de acțiune politică, multiple incidente asupra vieții publice, un cert prestigiu social. În afară de toate acestea, centrele bisericești vechi de la Blaj, Sibiu, Oradea, Arad, cele noi de la Gherla, Lugoj, Caransebeș, aproape fiecare cu un seminarium, o preparandie, o tipografie, un ziar, dispuneau de o anumită înzestrare economică, care, deși foarte precară în comparație cu aceea a confesiunilor „recepte” din trecut, reprezenta totuși un punct de sprijin foarte important într-un mediu social atât de sărac în resurse.

Incontestabil, cea mai mare realizare a epocii revine românilor ortodocși, care, sub păstorirea energică și prestigioasă a marelui Șaguna, obțin în 1864, după stăruitoare intervenții la Viena, separarea de patriarhia de la Karlovitz, restaurarea mitropoliei Sibiului și noua episcopie de la Caransebeș. Acum, de fapt, se pun bazele organizării proprii a bisericii române ortodoxe, a *Statutului organic* ce va fi aprobat în 1868, marea operă ecleziastică a lui Șaguna, care va aduce servicii într-adevăr inestimabile națiunii pe timpul dualismului. Se reia, cu nou elan și nu fără rezultate, campania pentru înzestrarea preoților ortodocși de pe Pământul Crăiesc cu porțiuni canonice.

Greco-catolicii, care aveau în frunte pe Alexandru Sterca Șuluțiu, rău văzut la Curte și la Nunțiatura vieneză, pentru atașamentul său nedisimulat față de ritul și disciplina orientală a bisericii unite, pentru opoziția sa deschisă față de ingerințele catolice din afară, pentru intransigența sa politică, își consolidează și ei în acești ani „pasul cel măret” din 1853 al mitropoliei. În 1862 se completează capitolul, se obține un consilier școlar propriu în Guberniu, se fac importante fundațiuni bănești, se consolidează episcopiile noi de la Gherla și Lugoj. În toți acești ani, Șuluțiu se zbate din răspuțeri pentru aprobarea întrunirii sinodului mixt, de clerici și laici, care să dea soluții multiplelor probleme cu care erau confruntate diecezele sale, fără să ajungă să vadă cu ochii săi împlinirea acestui vis. Nici Șuluțiu, nici Șaguna, care

încearcă să își aplaneze între ei în 1861 litigiile religioase, care merg mână în mână, până în 1865, în problemele politice, nu obțin salarizarea preoților de către stat, cum li se dădeau speranțe, dar ambele confesiuni primeau câte o donație anuală bugetară de 25.000 fl., respectiv 30.000 fl., așa numita „milă împărătească”, ca ajutoare pentru preoții cei mai săraci⁷⁹.

Procesul general de înnoire a societății românești început după revoluție, s-a întrepătruns și intercondiționat cu o puternică mișcare școlară, desfășurată la toate ciclurile instrucției. Sunt anii unei mari vivacități a fenomenului școlar, anii în care rețeaua școlară românească primește acea relativă densitate, omogenitate și consistență cu care va intra în epoca grea a dualismului.

Jos, la nivelul comunităților sătești, numărul școlilor ortodoxe și greco-catolice ajunge în 1865, în Transilvania istorică, luate una cu alta, mai mari sau mai mici, mai vechi sau mai noi, mai viguroase sau mai firave, la 1483⁸⁰, ceea ce însemna mai mult decât o dublare într-un deceniu și jumătate. Pe întreg teritoriul locuit de români în nordul Carpaților, fără Bucovina, creșterea este asemănătoare, mergând de la 1274 de școli în 1844 la 2569 în 1870⁸¹. Ca punct de reper amintim că în 1899, după trei decenii de stăpânire dualistă, numărul școlilor cu limba de predare română era în toată Ungaria de abia 2157⁸², toate cu caracter confesional, toate ținute în viață cu întreaga încordare a satelor în sânul cărora ființau, cu întreaga încordare a puterii de rezistență a forurilor bisericești proprii.

Indispensabile pentru conturarea unei linii generale de evoluție, aceste cifre nu spun, desigur, totul prin ele însele. Imaginea de ansamblu se schimbă dacă corelăm numărul total al școlilor românești cu acela al școlilor maghiare și germane, firește în raport cu numărul populației, dacă comparăm suportul material șubred, încropit cu mari sacrificii al școlii românești, cu înzestrarea bogată a școlilor cu limba de predare maghiară, dacă coborâm de la generalitatea cifrelor la realitățile concrete, atât de diferențiate calitativ. Într-adevăr, dacă în satele fostelor regimente de graniță, în puternicele comunități libere de pe Pământul Crăiesc, în unele mari sate iobăgești din comitate, ne găsim în prezența unor unități școlare care satisfăceau exigențele timpului, cele mai multe din instituțiile nou create în această vreme sunt departe de ce ar fi trebuit să fie o școală în a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

Născute pe un sol sărac, foarte multe din aceste școli nu aveau, acum la începuturile lor atât de dificile, un local propriu, ci funcționau în câte o casă din sat, nu aveau un dascăl cu o pregătire adecvată chemării sale ci funcția era detinută de un om cu ceva carte, schimbat de la un an la altul, plătit de săteni când și cum puteau, în bani, în produse, în zile de lucru, nu aveau o școlarizare normală ci aceasta se limita doar la lunile de iarnă, în general din postul Crăciunului până în cel al Paștelui, nu erau frecventate decât de o treime, în cel mai fericit caz de jumătate din copii de școală. Din aceste realități dureroase s-a născut în anii 1865-1866 o foarte puternică mobilizare a forțelor, cu accente uneori spectaculare, în vederea asanării școlii rurale românești. Sunt anii în care, comitat după comitat, protopopiat după protopopiat, sute și sute de mici comunități, contaminate unele de altele, întocmesc acte solemne, *Instrumente fundamentale școlare*, prin care se obligau să asigure existența materială a școlii lor.

Anvergura acestei mișcări de repliere a societății românești în jurul școlii proprii, ale cărei urmări binefăcătoare se vor resimți până târziu după 1867, nu poate fi disociată de contextul politic grav al pregătirilor dualiste, de amenințările care împresurau din toate părțile pe români. Într-un moment când toate cuceririle politice ale liberalismului erau periclitate, școala confesională, cu limba și spiritul său național, ale cărui pâlpâiri neașteptate ne întâmpină până și în cele mai izolate sate, apare tuturor, uniți și ortodocși, laici și clerici, pasiviști și activiști ca un refugiu salvator. Într-adevăr, ceea ce impresionează cu deosebire în acest masiv flux de acte locale, întărite pe de o parte de episcopii, pe de alta de Guberniul țării, încărcate de ștampile și semnături, purtând fiecare mărturia emoționantă a adeziunii țărănești, tragerea semnului crucii în fața numelui propriu, este viziunea națională asupra școlii. „Dăm pentru copiii noștri și pentru binele nației”, „dăm pentru vaza nației noastre române”, „ca fii ai nației noastre”, „ca să fim și noi ca alții”, „ca să ajungem acolo unde stau alte nații”, „să ieșim din întunericul în care am zăcut”, „să nu fim tot goi la școale”, „să nu rămânem goi cu treburile școlii” sunt cuvinte care se citesc adesea în aceste acte, impregnate de savoarea graiului țărănesc, unele adevărate monumente de limbă⁸³.

La nivelul învățământului secundar se pun în această vreme bazele gimnaziului greco-catolic de la Năsăud și a celui ortodox de la Brad, care veneau să se adauge celor de la Blaj, Beiuș și Brașov (față de 9 gimnazii romano-catolice, 6 luterane, 6 calvine și 3 unitariene existente în 1865 în Transilvania istorică) se înființează preparandiile de la Năsăud (mutată apoi la Gherla), Sighet și Blaj, Institutul teologic-pedagogic din Sibiu își mărește durata de la un an la doi, apoi la trei, se pun pe picioare mai multe școli normale. În același timp românii asaltează porțile gimnaziilor romano-catolice de stat de la Cluj, Târgu-Mureș, Sibiu, Timișoara, Oradea, Lugoj, Baia-Mare, Satu-Mare, Sighet, unde ei formează acum între o treime și jumătatea populației lor școlare, unde autoritățile habsburgice înființează catedre de limba română. Luați la un loc ei se ridică în 1864-65, în Transilvania istorică, la 1343, dintr-un total de 3525, ceea ce însemna 38,1% față de 34,7% maghiari, 26,3% germani, 1,9% alții⁸⁴. Cel mult 10% din ei ajung la luminile unei instrucții universitare, domeniu în care românii sunt cel mai slab reprezentați. În afara seminariilor greco-catolice și ortodoxe de la Blaj, Sibiu, Arad, Gherla, Lugoj, nu exista nici o școală superioară cu limba de predare română. Chiar și în momentul cel mai favorabil al anului 1863, când se pun bazele Academiei juridice maghiare din Cluj, când se reorganizează Academia juridică săsească din Sibiu, compensații desigur pentru noul statut politic al românilor, cererea acestora privind întemeierea unei Academii de drepturi proprii, rămâne ostentativ în afara calculelor oficiale. În acest moment începe, sub patronajul Astrei, până târziu în 1883 o stăruitoare mișcare pentru înființarea Facultății juridice, atât de mult dorită, din propriile resurse ale națiunii, mișcare a cărei șanse de reușită scad pe măsură ce regimul dualist își descoperă adevărata sa față.

Anii 1860-1865 marchează, în același timp, o etapă decisivă a procesului de instituționalizare a culturii românești, pe baze moderne, naționale, laice și confesionale deopotrivă. Dacă în prima jumătate a secolului ființaseră doar câteva firave societăți de lectură, în deceniul al VII-lea începe să se articuleze, în forme și la nivele sociale diferite, o

întreagă rețea de asociații și reuniuni, expresii toate ale unei societăți civile pe deplin conștientă de individualitatea sa, hotărâtă să și-o apere.

La nivelul cel mai înalt al elitei intelectuale sunt puse pe picioare, concomitent în Transilvania, în Ungaria, în Bucovina, o serie de asociații culturale de largă deschidere teritorială, asemănătoare societăților mai vechi maghiare și săsești, ca și Matice-lor slave. Începutul și totodată prototipul îl formează în 1861, Astra, căreia îi urmează „Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș” (1861), cea din Bucovina (1862), Asociația națională din Arad pentru cultura poporului român (1863), Societatea literară română din București, viitoarea Academie română (1866). Ele comunică unele cu altele, schimbă publicații, se sprijină moral și, în cazul Academiei chiar material. La o altă scară de valori se situează reuniunile cu obiective specifice, cele ale elevilor, mai târziu cele ale studenților, diversele societăți de lectură, „Reuniunea femeilor române”, înființată la Brașov în 1850. Sunt, toate, creații ridicate și susținute din forțele proprii ale națiunii, cel mai adesea din creșterii țăranilor, din care se încropesc, ban cu ban, modestele fonduri necesare existenței lor.

În seria societăților culturale de importanță generală „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român”, cunoscută sub numele de ASTRA, a fost prima instituție culturală centrală a românilor din Transilvania, societatea cu cea mai largă arie de influență, cu cel mai puternic impact social. Ea se constituie în noiembrie 1861, sub președinția episcopului ortodox Andrei Șaguna, cea mai cunoscută personalitate românească a epocii, secondat de doi greco-catolici Timotei Cipariu și George Barițiu și de un comitet central de asemenea mixt⁸⁵. Această formulă fericită a interconfesionalismului, legată și ea de specificul epocii liberale, a asigurat chiar de la început noului organism o recunoaștere generală și, menținută de-a lungul timpului, a contribuit la estomparea animozităților dintre ortodocși și greco-catolici, întreținute cu grijă din umbră de către deținătorii puterii. Sediul Astei a fost stabilit la Sibiu, oraș a cărei pondere culturală rivalizează și apoi depășește pe aceea a Blajului unit.

Începuturile Astei sunt, cum era de așteptat în mediul în care ea a apărut, foarte modeste: 212 membri fondatori, ordinari, corespondenți și onorari, luați la un loc, și un capital de 5.600 fl. în 1861⁸⁶. Ca termen de comparație menționăm faptul că în 1859 la înființarea sa societatea maghiară „Erdélyi Muzeum” pornește cu un capital de 180.850 fl., cu o foarte bogată bibliotecă, mari colecții de antichități, de tablouri, de monede, de minerale etc⁸⁷. Acest avantaj al începutului, pe care atitudinea diferențiată a statului maghiar de după 1867 nu face decât să-l accentueze, va fi foarte greu de depășit. Cu toate acestea încă din 1862, când Astra se lansează spectaculos cu o mare expoziție la Brașov, când la adunarea sa generală vin circa 800 de intelectuali din toate părțile Transilvaniei precum și personalități din România, numărul membrilor societății se ridică dintr-odată la 745, iar fondul său la 20.000 fl., cu un venit de 2.800 fl.⁸⁸ „Însă, exclamă Barițiu, care din lipsele nenumărate ale națiunii puteai să le acoperi cu această sumușoară”. S-au acordat câteva premii literare, mici ajutoare pentru gimnaziile românești, pentru bibliotecă, iar cea mai mare parte s-a alocat ca burse pentru studenți. „Dar, încheie același secretar general al Astei, câți studenți se puteau ajuta din 1.600 fl.? 16 cu câte 100 fl., 32 cu câte 50 fl., când alți 300 tineri așteptau și ei ca puii de pasăre”⁸⁹.

Sunt totuși anii în care se pun pe picioare primele secții științifice ale Astrei, cea filologică, cea istorică, cea de științe naturale și se pregătește apariția revistei sale proprii „Transilvania”.

Tot atât de semnificative pentru nevoia de cultură a unei societăți care iese din inerție, începe să se articuleze, sunt: „Reuniunea pentru sprijinirea studenților juriști români” (1861) cu filiale locale, „Reuniunea pentru sprijinirea ziariștilor români” (1861), societățile literare ale elevilor români de la gimnaziile din Cluj (1861), Beiuș (1862), Blaj (1864), Sibiu (1865), Arad (1867), Brașov (1868), Caransebeș, Gherla, Baia-Mare (1869), fiecare cu biblioteca, publicația, micul său fond bănesc.

În sfârșit, guvernarea liberală se particularizează și printr-o anumită concentrare a resurselor materiale ale națiunii, prin constituirea unor fonduri și fundațiuni bănești cu rosturi mai largi, școlare, culturale, bisericești. Sunt anii în care se pun bazele fondului mare al Astrei, fondului Academiei juridice române, fondul Gazetei Transilvaniei, marilor fundațiuni bănești ale fostului regiment năsăudean, fundația Gojdu, marelui fond lăsat de Șuluțiu, în 1867 la moartea sa, pentru întemeierea unei universități românești⁹⁰, anii în care zeci de sate își alcătuiesc fundații școlare proprii, când paginile ziarelor abundă de liste de subscripții, când pretutindeni se înființează comitete pentru adunarea ofertelor, se instituie legate testamentare, se fac donații.

Dar în afara tuturor acestor diverse împliniri, anii liberalismului, etapă decisivă în definirea programului politic al românilor transilvăneni, a avut consecințe adânci și durabile pe planul conștiinței și sentimentului național, a lăsat amintiri pe care, după un sfert de veac de dualism, memorandiștii le vor evoca cu o mare mândrie.

NOTE

---

1. Simion Retegan, **Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860-1867)**, Cluj, 1983.

2. „Gazeta Transilvaniei”, „Telegraful român” și „Concordia”; „Amicul școalei” și „Organul pedagogic”; „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Aurora română”, „Umoristul” și „Speranța”.

3. George Barițiu, **Foile publice românești**, în: „Gazeta Transilvaniei” XXVIII (1865), nr. 49-51 (În continuare: G.T.).

4. Keleti Károly, **Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból**, [Naționalitățile Ungariei din punct de vedere statistic], în: „Statisztikai és nemzetgazdasági közkönyvek”, VIII, Pest, 1871, 19.

5. Ürmössy Lajos, **Tizenhét év Erdély történetéből** [Șaptesprezece ani din istoria Transilvaniei], Temesvár, 1894, 177.

6. V.L. Pop către Iacob Mureșan, 19 I - 17 II 1861 în: „Transilvania”, LIX (1928), 3, 204.

-
7. „Concordia”, II (1862), din 27 I, 26.
  8. G.T., XXIII (1860) din 12 XI, 210.
  9. **Idem**, din 8 XI, 206-207.
  10. BAR, București, Mss. rom. 973, 20-21; „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XXIII (1860) din 6 XII, 355 (În continuare: „Foaie...”).
  11. „Revista Carpaților”, II (1861), din 15 I, 85-100; „Foaie...”, XXIV (1861), 1-2.
  12. **Petițiunea românilor bănățeni așternută Majestății Sale c.r. apostol, la 18 decembrie 1860**, Brașov, 1860; „Naționalul” IV (1861) din 23 III.
  13. Timotei Cipariu, **Corespondență primită**, Ediție: Liviu Botezan, Ioana Botezan și Ileana Cuibus, Edit. Acad. Rom., București, 1992, 507.
  14. **Die Petition der Romanen Siebenbürgens, überreicht Sr. Kais. Kön. Apostol. Majestat in der Audienz am 10. Dezember 1860**, Wien 1860; „Foaie...”, XXIII (1860) nr. 49-50.
  15. Axente Sever către George Barițiu, în 9, 11, 20, 23 XII 1860, BAR, București, Mss. rom. 992, 285-296; Sever A., **Ein brüderlich ernstes Wort an den „Pesti Napló” und die Gleichgesinnten in Ungarlande**, Wien, 1860.
  16. Memoriul din 17 XII 1860 în „Foaie...”, XXV (1862), 94-112, 131, 233.
  17. G.T., XXIV (1861) din 24 III.
  18. Circularul lui Șuluțiu, din 2 XII 1860 în „Foaie...”, XXIII (1860), p.384; Circularul lui Șaguna, din 2 XII 1860, **Idem**, p. 386.
  19. I. Pervain, I. Chindriș, **Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian**, II, Cluj, 1972, 201.
  20. **Protocolul ședințelor conferinței naționale române ținute din 1/13 până 4/16 ianuarie 1861 la Sabiu**, Brașov, 1861; „Foaie...”, XXIV (1861).
  21. **Idem**, 48-54.
  22. „Kolozsvári Közlöny”, ... (1861) din ..... (p. 94).
  23. G.T., XXIII (1860), din 26 X.
  24. **Idem**, XXIV (1861), din 15 II.
  25. Arh. Naț. Bp., D-228, 1861-127 (În continuare O.L...).
  26. **Die Karlsburger Konferenz am 11. und 12. Februar 1861. Protokoll und Reden**. I-II, Hermannstadt, 1861.
  27. Schmith Conrad, **Antrag für die Organisation des siebenbürgischen Landtags**,

---

Hermannstadt, 1861.

28. „Telegraful român”, IX (1861) din 23 II, 9 III; „Foaie...”, XXIV, (1861) din 15 II - 1 III.

29. **Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867**, V/1, Wien, f.a., 164 (În continuare: Die protokolle...).

30. Sándor József, **Okmánytár Erdély legujalb jogtörténelméhez** [Documente privind istoria contemporană a Transilvaniei], Koloszvár, 1865, 123-125.

31. G.T., XXIV (1861) din 5 IV.

32. Cluj la: 17 IV și 23 V (Arh. St. Arad, F. com. supr. 1861-774; G.T. 1861, nr. 31 și 41); Târnăveni la: 23 IV („Foaie...” 1861, nr. 19); Dumbrăveni la: 25 IV („Foaie...” 1861, nr. 23); Deva la: 27 IV (O.L. 0-228, 1862-543; „Telegraful român” 1861, nr. 18); Aiud la: 26 IV, 28 V, 27 VI, 30 VII, 9 IX, 16 IX, 17 X („Foaie...” 1861, nr. 28, 35, 45; O.L. 0-228, 1861-348; G.T. 1861, nr. 61; T.V. Păcățianu, Cartea de aur, II, 501); Turda la: 15 V, 26VI („Foaie...” 1861, nr. 19-20; G.T. 1861, nr. 55).

33. Keith Hitchins, Liviu Maior, **Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Bariț**, 45-48, 51-68; BAR, Mss. rom. 973, f. 127-30, 248; **Idem**, Mss. rom. 985, f. 35-6.

34. „Korunk”, 1861 din 9 VIII.

35. O.L. D-229, 1861-2821.

36. Arh. St. Alba Iulia, F. Of. cott.: 1861-1318, 1354, 1461, 1542, 1559, 1574, 2602, 2617, 3259, 3260, 3483, 4320; O.L., F-263: 1861-219, 388, 419, 420, 439, 468, 470, 480, 577, 656, 1721, 1786, 2008, 2523, 2585, 2602, 2617, 2712, 2775; **Idem**, D-228: 1861-229, 235, 241, 244, 245, 251, 281, 295, 581; **Idem**, D-229: 1861, 2316, 2821, 3482.

37. O.L.. D-228, 1861-241.

38. **Idem**, F-262, 1861-680, 1721, 1786, 2008.

39. „Foaie...” 1861, nr. 15, 16, 19, 23, 25; „Telegraful român” 1861, nr. 51, 26; „Kolozsvári Közlöny”, 1861, 467-470.

40. BAR, Mss. rom. 1013, f. 79-90.

41. **Die Protokolle**, V/2, 320-326; 360-366.

42. **Sammlung der Wichtigeren Staatsakten Österreich, Ungarn und Siebenbürgen betreffend, Welche seit dem Manifest vom 20. Oktober 1860 bis zur Einberufung des siebenbürgischen Landteges erschienen sind**, I, Hermannstadt, 1861, 173-4 (În continuare: Sammlung...).

43. Păcățianu, II (1902), 566-571; Coriolan Suci, **Corespondența Ioan Maniu - Simion Bărnăuțiu**, Blaj, 1929, 262-263, 357-360.

44. Păcățianu, II (1902), 675-685.

-
45. Sándor József, o.c., 165-184.
46. George Barițiu, **Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă**, III, Sibiu, 1891, 518-19.
47. O.L. F-263, 1862-6556.
48. Stefan Malfer, **Der gescheiterte Ausgleichversuch von 1863** în: „Österreichische osthefte”, XXXII (1990), 3, 405-427.
49. Gerald Stourzh, **Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848-1918**, Wien, 1985, 50.
50. **Protocolul congresului națiunii române din Ardeal ce s-au ținut în Sabiu la 20/8 prier 1863**, Sabiu, 1863.
51. **Sammlung...** 82-3; Regulamentul provizoriu de funcționare, idem 83-102.
52. O.L., D-228: 1862-206, 297, 309, 414, 615, 620; 1863-162.
53. Rolf Kutschera, **Laudtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869**, 1985, 117-140.
54. O.L., F-266, 1863-213, 214.
55. Dintre cazurile de acest gen, foarte numeroase în comitate, cităm următoarele: în circumscripția I, cott. Alba de Jos, voturile pentru Axente Sever au fost împărțite în 7 părți, după felul diferit în care alegătorii, români și maghiari, i-au pronunțat numele: Axente din Balgrad, Axente Sever, Arsintia, Axenta, domnul de la Bălgrad, Arszénta Fehérvári, Juon Fehérvári; în circumscripția Teiuș a aceluiași comitat voturile pentru consilierul școlar Ioan Maior au fost înregistrate în 46 de forme deosebite; în circumscripția Câmpia (cott. Turda) voturile canonicului Ilie Vlasa au fost împărțite în două părți: Ilie Vlasa și „Ilie Vlasa canonicul”, fiind astfel necesară repetarea alegerilor. O.L. F-135, 1863/4-131.
56. G.T., XXVI (1863), din 19 VI.
57. Memoriul deputaților și regaliștilor maghiari din 22 VII adresat Împăratului în: Sándor Jozsef, o. c. 316-17.
58. Friederich Teutsch, **Geschichte der siebenbürger Sachsen**, III, Hermannstadt, 1910, 418.
59. Hans-Hof und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Nachlass Reichenetein, Kartons: 1a, 1b, 5.
60. **Beilage zum verifizierten Protokolle der Sitzung der Sächsischen Nations Universität vom 29. Marz 1862**, Hermannstadt, 1862, 1-15.
61. Potrivit proiectului pregătit la Sibiu, în toamna anului 1861 al celor 4 teritorii naționale, cel românesc urma să cuprindă 12 cercuri cu o populație de 764.516 locuitori, din care 655.954 români, ceea ce însemna circa jumătate din totalul populației românești de 1.227.276 suflete în 1855, restul urmând să intre în celelalte teritorii, cf. G.T. XXIV (1862) din 27 I.
62. Cele 11 jurisdicții ale Pământului Crăiesc numărau, potrivit recensământului din 1869/70:

188.515 români, 158.064 sași, 38.259 maghiari; românii dețineau majoritatea în scaunele: Orăștie, Miercurea, Sebeș, Sibiu, Nocrich și în districtul Brașov; sașii dețineau majoritatea în scaunele: Rupea, Mediaș, Cincu Mare, Sighișoara și în districtul Bistrița cf. Keleti Károly, o.c. 19.

63. **Akten und Verhandlungen des siebenbürgischen 1863/64 Landtages** [Hermannstadt, 1863], 145-146 (În continuare: Akten...).

64. **Idem**, 259-263.

65. **Die Protokolle...** V/6, XXXVI.

66. **Akten...** 151-155.

67. **Idem**, 323.

68. O.L. D-228, 1865-967.

69. Prezentarea cea mai largă a dezbaterilor consiliilor ministeriale din 27 și 29 VIII 1865 privind Transilvania, dezbateri care n-au fost încă publicate, în: Josef Redlich, **Das Österreichische Staats und Reichsproblem**, II, Leipzig, 410-420.

70. Păcățianu, o.c., III (1905), 770-71; Sándor József, o.c. 339-342.

71. András Gerö, **Die Rolle Siebenbürgens und der Nationalitäten gelegentlich der Wahlen vom Jahre 1869 und in der allgemeinen Debatte über das Waffrecht im Jahre 1872**, în: Waffrecht „Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae”, *Historica*, XXI (1981) 138.

72. O.L. D-228, 1863-162.

73. András Gerö, o.c., 138; potrivit celor mai recente aprecieri maghiare din 1.616.574 jug, pământ cultivabil al Transilvaniei, în 1854 circa 80% se găsea în mâinile țăranilor români cf. **Erdély története** (Istoria Transilvaniei) III, sub red. Szász Zoltan, Budapest, 1988, 1457.

74. András Gerö, o.c., 138.

75. O.L. F-263, 1863-4917.

76. **Protocolul și cartea de documente a dietei Marelui Principat Transilvania, din 19 noiembrie 1865**, Cluș, 1865.

77. Păcățianu, o.c., IV (1905), 845-50.

78. **Idem**, 850-53.

79. „Foaie...” 1861, nr. 23; O.L. F-263, 1863-4501; Arh. St. Cluj; F. Ep. Gherla, 1863-538.

80. S. Polverejan, **Contribuții statistice privind școlile românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea**, în „Cumidava” II (1986), p. 181-206.

---

81. **A valás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése nép iskolai közoktatás állapotáról 1870-ben** [Raportul Ministerului maghiar regesc al cultelor și instrucțiunii publice, înaintat parlamentului, privind situația școlilor elementare în 1870], Buda, 1870, 330.

82. Magyar statisztikai évkönyv, Uj folyam, VIII (1900), 334.

83. Simion Retegan, **Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea** (1867-1875), Cluj, 1994.

84. **Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie für das Jahr 1865**, Wien, 1867, 356-7. Menționăm că nu sunt cuprinse în această statistică cele 6 gimnazii reformate din Transilvania.

85. **Acte privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român**, Sabiu, 1862.

86. George Barițiu, **Cincisprezece ani din activitatea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român** în: „Transilvania” XXI (1888), nr. 17-19, 158.

87. Szabó T. Attila, **Az Erdély Múzeum-egyesület története és feladatai** [Istoria și misiunea societății Muzeului ardelean], Kolozsvár, 1942, 28.

88. George Barițiu, o.c., 1888, 158.

89. **Ibidem.**

90. **Fundațiunea fericitului Alesandru Sterca Șuluțiu**, Blaj, 1870.